

Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskacında İnsan Hakları

Alıntı:
<http://sendika10.org/arsiv/yozbek1-2009-04-12.pdf>

*Yasemin Özdek**

İçinde yaşadığımız dünya düzeninde yoksulluk ve şiddet, önemini giderek arttıran kavramlar haline geldi. Kuşkusuz bu durum, yoksulluğun yayılmasıyla ve soykırım, silahlanma, savaş gibi aşırı şiddet biçimlerinin gündemdeki ağırlığını arttırmasıyla bağlantılıdır. Ne yoksulluk, ne de şiddet olgusu yenidir, ancak içinde yaşadığımız tarihsel evre, bu olguların günümüze özgü biçimlenişlerinden söz etmeyi gerektirecek ölçüde yeni özellikler taşımaktadır ve dünya sistemi gittikçe yoksulluk ve şiddetle karakterize olmaya başlamıştır. Yoksulluk ve şiddet kavramlarının güncel önemi dünya düzenindeki yapısal değişim sürecinde yatmaktadır ve yoksulluğu derinleştirip, şiddeti sıradanlaştıran tarihsel eğilim, egemen ideolojinin de ancak yoksullukla ve şiddetle “mücadele” söylemiyle meşruiyet üretebilmesini mümkün kılmaktadır.

Tarih de göstermektedir ki, kitlesel yoksullaştırma süreçlerinde yoksulluk, bizzat yoksullaştıranların söylemi olabilmektedir. 1789 Fransız Devrimi öncesinde olduğu gibi, bir yandan köylüleri yaygın biçimde mülksüzleştiren toplumun egemen sınıfları, diğer yandan yoksullara acıyan, hiç durmadan onlardan söz eden, onların hangi yöntemlerle rahatlatılabileceğini araştıran, yoksullara karşı sevecen bir yeni üslubu benimseyebilmiştir.¹ Günümüzde de benzer bir durum sözkonusudur: “Yoksullukla mücadele”, sermaye örgütlerinin, hükümetlerin, hükümetlerarası örgütlerin yeni politikalarının “amacı” olmuştur. Yoksulluk gibi, şiddet karşıtı bir söylem de uluslararası egemen gündemde giderek daha merkezi bir yer edinmeye başlamıştır. Devletin güvenlik aygıtlarının yeniden yapılandırılarak güçlendirilme süreci, “suç” ve “terör” gibi şiddet içeren toplumsal eylemlerle mücadele amacıyla sunulmaktadır. Benzer biçimde, 21. yüzyılın savaşlarının failleri de, kendilerine “şiddet-karşıtı” bir amaçla bezendirilmiş “uluslararası terörizmle mücadele” söylemini seçmiştir.

Günümüzün küresel yoksulluk ve küresel şiddet sisteminin ana sorumlularının yoksulluk ve şiddetle “mücadele” söylemini benimsemelerinin çelişkili doğası açıktır. Bu açıklığa karşın, yoksulluk ve şiddetle mücadele adına gündeme giren yeni stratejilerin içeriklerine yakından bakmaya ve açıklanan amaçlarla tutarlılık taşıyıp taşımadıklarını saptamaya yönelik bir çaba da gereksiz değildir, hele bu stratejiler içine girdiğimiz yeni tarihsel aşamanın ve yakın gelecek için öngörülen politikaların genel özelliklerini belirlemeye de

* Doç. Dr., TODAİE Öğretim Üyesi.

¹ Bkz. Alexis de Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, (Çev. Turhan Ilgaz), Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 234.

yardım edici nitelikte ise ve 21. yüzyılın başında uluslararası sistemdeki yeniden yapılanma sürecinin ipuçlarını veriyorsa.

Bu çalışmanın amacı da, uluslararası gündemi belirleyen bu iki yeni söylemin, yani “yoksullukla mücadele” ve “terörle mücadele”nin anlamını araştırmak, yorumlamak ve beraberlerinde getirdikleri programın genel çerçevesini ortaya koyabilmektir. Bu amaçla, çalışmada ilk olarak 1990’lardan bu yana geliştirilen yoksullukla mücadele stratejileri işlenecektir. İkinci olarak, şiddetin küresel boyutlarından söz edilecektir. Bu çerçevede, öncelikle “terörle mücadele” söyleminin içinde geliştiği uluslararası ekonomik-politik bağlam üzerinde durulacak, daha sonra günümüzün sermaye birikim sürecinde şiddete dayalı yöntemler ile devletin yeniden yapılanma sürecinde şiddetin rolü belirlenmeye çalışılacaktır. Çalışma, son olarak insan haklarının bugünkü durumuna dair bir değerlendirmede bulunacaktır.

“Yoksullukla Mücadele” Stratejileri

“Yoksullukla mücadele”, uluslararası gündeme 90’lı yılların başında girdi. Ne var ki başlangıçta bu giriş, artan yoksullaşmaya sembolik bir tepkinin ötesine pek gitmiyordu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, ilkin 1992’de “yoksulluğun yokedilmesi uluslararası günü”nü (17 Ekim) ilan etti.² Bunu, yoksulluğun yokedilmesi uluslararası “yılı”nın (1996) ve “birinci onyılı”nın (1997-2006) ilan edilişi izledi.³

“Yoksullukla mücadele”nin kalkınma gündemine dahil oluşunda, Birleşmiş Milletler’ce 1995’te Kopenhag’da gerçekleştirilen *Toplumsal Kalkınma Dünya Zirvesi* kurucu bir rol oynadı. Zirve, yoksulluğun yokedilmesini “insanlığın etik, sosyal, politik ve ekonomik bir zorunluluğu” olarak kabul etti.⁴ Ancak bu zorunluluk, “serbest” piyasa ideolojisi içine yerleştirilmişti. Bir yandan yoksulluğun arttığını tespit eden Zirve, diğer yandan küresel piyasa sistemini teşvik eden bir politikayı benimsedi. Zirve belgelerinde vurgulanan “toplumsal adalet ve kalkınmanın sağlanması”, “zengin ve yoksullar arasındaki açığın kapatılması” gibi ideallerin gerçekleşmesi için de, gelişmiş ülkelerden az gelişmişlere resmi kalkınma yardımlarının aktarılmasından başka bir önlem öngörülmedi.⁵ Bu önlem ise, yoksulluğu azaltma amacının ölü doğması anlamına geliyordu. Çünkü ABD başta olmak üzere gelişmiş devletler, 70’lerden bu yana kalkınma gündemini meşgul eden resmi kalkınma yardımlarını transfer etmede pek gönüllü olmamıştı ve uygulama, yardımın

² A/RES/47/196 (22 Aralık 1992).

³ A/RES/48/183 (21 Aralık 1993); A/RES/50/107 (20 Aralık 1995).

⁴ Copenhagen Declaration on Social Development, Commitment 2.

⁵ Kopenhag Zirvesinde, gelişmiş devletlerin milli gelirlerinin yüzde 0.7 oranını resmi kalkınma yardımı olarak en kısa zamanda az gelişmiş devletlere aktarmaları hedefi teyit edilmiş ve bu yardımların artırılması taahhüt edilmiştir. Bkz. Copenhagen Declaration on Social Development, Commitment 7 (e), Commitment 9 (l); Programme of Action of the World Summit for Social Development, par. 11 (h).

stratejik çıkarlara göre seçmeci bir biçimde verilmesinin tercih edildiğini gösteriyordu. Nitekim ABD, Kopenhag Zirvesinin resmi kalkınma yardımlarının aktarılmasını öngören taahhütlerine çekince koymayı ihmal etmedi.⁶ 90'lar boyunca da gelişmiş ülkelerden az gelişmişlere resmi kalkınma yardımları artmak şöyle dursun, sürekli olarak azaldı. Bu durum, uluslararası alanda yoksulluğu azaltma amacının doğuşunun gerçekçi ve samimi olmadığını yeterince sergileyen bir kanıttı.

Dünya Bankası da, 1990'dan itibaren yoksulluğu azaltma stratejilerini açıklamaya başladı.⁷ Ancak Bankanın süreç içinde revizyondan geçirdiği bu stratejiler de, yoksulluğun azaltılmasını “piyasa dostu” reformlara bağladı. Dünya Bankası da, Birleşmiş Milletler gibi, yoksulluğu Üçüncü Dünyaya özgü bir sorun olarak kabul etti ve “kalkınma” gündemine yerleştirdi. Bugüne değin değişmeyen bu yaklaşım, Kuzeydeki Güneyi gözardı ediyor, yoksulluğun küresel boyutunu gizliyor. Bankanın yoksulluk sınırı olarak geliştirdiği “günde 1 dolar” gelir standardı da, dünya yoksullarının sayısını manipüle ediyor ve yoksulların bir “azınlık” olarak gösterilmesine hizmet ediyor.⁸ Dünya Bankası'nın Üçüncü Dünyaya uyguladığı bu standart, gerçekte bu dünyanın bireylerine “1'er dolar” değer biçilmesinden başka bir anlama gelmiyor. Günde 1 doları keyfi biçimde yoksulluk eşiği olarak kabul eden Banka, dünya nüfusunun yalnız beşte birinin (1.2 milyar) yoksul olduğu sonucuna ulaşıyor. İnsan yaşamını günde 1 dolarlık parasal bir değerle özdeşleştiren, bireylerin temel insani ihtiyaçlarını karşılamaları için Üçüncü Dünyanın her yerinde kişi başına günde 1 doların yeterli olacağını varsayan bu standart, aynı zamanda dünyada yoksulluğun azaldığı iddiasının ileri sürülmesine de imkan veriyor: Dünya Bankası, az gelişmiş ülkelerde yoksulluğun azalma eğiliminde olduğunu belirtirken,⁹ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Milenyum Zirvesinin hedeflerine kısmen ulaşıldığını saptıyor.¹⁰ Eylül 2000'de gerçekleştirilen Milenyum Zirvesinde, dünyadaki yoksulluk oranının 2015

⁶ ABD, Kopenhag Bildirisinin 7 (e) taahhüdüne ve Eylem Programının 11 (h) paragrafına çekince koymuştur. Ayrıca yazılı bir açıklamada bulunarak, daha önce de resmi kalkınma yardımları konusunda herhangi bir sorumluluk üstlenmediğini, bu nedenle Zirve belgelerindeki ilgili hükümlerin yalnız bu tür taahhütlerde daha önce bulunmuş olan devletleri bağlaması gerektiğini belirtmiştir.

⁷ Gerçi Dünya Bankası, 1980'lerin başından itibaren yoksulluk sorununu gündemine almış ve “yapısal uyum, büyümeyi sağlar; büyüme, yoksulluğu azaltır” dogmasını işlemeye başlamıştır (Krş. J. Oloka-Onyango, “Poverty, Human Rights and the Quest for Sustainable Human Development in Structurally-Adjusted Uganda”, *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Vol. 18, No. 1, March 2000, s. 36). Ancak, Bankanın yoksulluğu azaltma stratejisi ilk kez 1990 Dünya Kalkınma Raporu'nda sistemli bir biçimde sunulmuş ve ayrıntılandırılmıştır (Krş. World Bank, *The World Bank Annual Report 1998*, Washington, D. C., s. 64).

⁸ Bkz. Michel Chossudovsky, “Global Poverty in the Late 20th Century”, *Journal of International Affairs*, Vol. 52, No. 1, Fall 1998, (www.mtholyoke.edu/acad/intrel/chossu.htm), (17.09.2001).

⁹ Dünya Bankası verilerine göre, az gelişmiş ülkelerde 1987-1998 arasında günde 1 dolardan az gelire yaşayan nüfus oranı % 28'den % 24'e düşmüştür. Bkz. World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, Washington, 2001, s. 21-23.

¹⁰ Bkz. United Nations Development Programme, *Human Development Report 2001*, s. 22, (www.undp.org/hdr2001), (17.09.2001).

yılına kadar yarıya indirilmesi hedefi benimsenmiştir.¹¹ Dünya Bankası'nın 1 dolar standardının uygulanması sonucunda, yakında bu hedefe ulaşıldığının ilan edilmesi de sürpriz olmayacaktır.

“Yoksullukla mücadele”, 1990’lardan 2000’lere geçerken egemen gündemde daha merkezi bir yer edinmeye başladı. Dünya Bankası, 2000/2001 Raporuna “Yoksulluğa Saldırı” adını verdi ve Banka Başkanı Wolfensohn, bu rapora yazdığı önsözde Bankanın “yoksullukla mücadele misyonunu” çalışmalarının merkezine aldığını bildirdi.¹² Gerçekte, 90’ların sonlarında yoksullukla mücadele, bir dizi başka uluslararası girişimin de konusu olmuş, Birleşmiş Milletler’den, Bretton Woods kuruluşlarına ve G-8 toplantılarına değin “uluslararası topluluk”, son birkaç yıldır adım adım “yoksulluğu azaltma” amacıyla “uluslararası bir konsensus”a ulaşmıştı. Ne var ki bu konsensus, ne yoksulluğun nedenlerini doğru ve özeleştirel bir biçimde saptıyor, ne de bu nedenleri ortadan kaldırmaya yönelik bir açılımı benimsiyor. Üçüncü Dünyada yoksulluğun azaltılmasının biricik çıkar yolu olarak neoliberal küreselleşmeden başka bir vizyona da yer verilmiyor: Dünya Bankası, artan yoksulluktan küreselleşme politikalarını sorumlu tutmak bir yana, bu politikalar uyarınca gerçekleştirilen reformların “yeterince başarılı” biçimde yürütülmemesinin yoksulluğu arttırdığını saptıyor. Banka, piyasa dostu reformların bazı yerlerde “hızlı” ya da “yavaş” yapılmasını başarısızlığın ana nedeni olarak görüyor ve -devletin piyasaya müdahalesi yerine özel teşebbüsü; kamu mülkiyeti yerine özel mülkiyeti; ulusal endüstrilerin yerine yabancı üretici ve yatırımcılarla rekabeti geçiren- piyasa dostu reformların “başarılı” olarak uygulandığı yerlerde ekonomik durgunluğun aşıldığını ve büyüme kaydedildiğini belirtiyor.¹³ G-8 ülkelerinin isteği üzerine bölgesel kalkınma bankaları, Dünya Bankası ve IMF’nin hazırladığı “Küresel Yoksulluk Raporu”nda ise, ticari liberalleşmeye dayalı kapsamlı bir ticaret reformunun, yoksulluğu azaltmaya yardımcı olabileceği anafikri işleniyor. Bu rapor, ticari liberalleşmeyi maksimize etmeye yönelik bir ticaret reformunu, yoksulluğu azaltma politikalarının bir aracı olarak uluslararası alana sunuyor.¹⁴

Kısacası, küresel gündemde merkezi bir yer tutmaya başlayan yoksulluğu azaltma politikaları, daha “serbest ekonomi”, “açık piyasalar” ve daha fazla “küreselleşme” sloganını benimsiyor. Ancak, bu temel önermeye bakıp yoksulluğu azaltma söyleminin egemen politikalara “meşru” bir imaj kazandırmaktan başka bir işlevi olmadığını iddia etmek de yeterli olmaz.

¹¹ United Nations Millennium Declaration, (8 Eylül 2000), par. 19.

¹² World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, s. v.

¹³ *A.k.*, s. 61-62.

¹⁴ African Development Bank, Asian Development Bank, European Bank for Reconstruction and Development, Inter-American Development Bank, International Monetary Fund and World Bank, *A Globalized Market-Opportunities and Risks For the Poor, Global Poverty Report 2001*, July 2001, (www.worldbank.org/poverty/library/G8_2001.pdf), (1.11.2001).

Kuşkusuz, küresel gündemde gelişen yoksullukla mücadele, öncelikle bir retoriktir ve önerilen politikalara yakından bakıldığında bu politikaların yoksulluğu azaltma kapasitesine sahip olmadığı da görülmektedir. Dünya yoksullarının muhalefeti, özellikle de küreselleşme karşıtı hareketin yükselişi, yoksullukla mücadele söyleminin uluslararası gündeme girmesinde muhtemelen önemli bir rol oynamıştır.¹⁵ Bununla birlikte, yoksulluğu azaltma stratejilerinin bir analizi, uluslararası yoksullukla mücadele gündeminin retorikten öte bir anlamının olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu ise, özellikle 1999 ve sonrasında geliştirilen yoksulluğu azaltma stratejilerinin, Üçüncü Dünyada bir yeniden yapılanma sürecini öngörmesi ve buna bağlı olarak uluslararası bağımlılık ilişkilerini de yeniden “reform”dan geçirmeyi hedeflemesidir.

1999’a değin uluslararası gündemde söylem ağırlıklı olarak gelişen “yoksulluğun azaltılması”, 1999’da daha kapsamlı ve bütünlüklü bir programa dönüştü. Bu geçiş sürecinin dönüm noktasında Dünya Bankası Başkanı, Ocak 1999’da *kapsamlı kalkınma çerçevesi* (comprehensive development framework) için önerisini açıkladı.¹⁶ Bu çerçeve, Üçüncü Dünya için uzun vadeli yeni bir kalkınma vizyonu sunuyor. Bu önerinin açıklanmasından kısa süre sonra, Eylül 1999’da IMF ve Dünya Bankası’nın yıllık toplantılarında, borçlu ülkelerin ulusal *yoksulluğu azaltma stratejisi belgelerini* (poverty reduction strategy papers-PRSPs) hazırlamaları kararlaştırıldı. Bu belgeler ile kapsamlı kalkınma çerçevesi arasında doğrudan bir ilişki vardır: Kapsamlı kalkınma çerçevesi, önümüzdeki dönemin genel kalkınma politikasını ve ilkelerini belirlemektedir, yoksulluğu azaltma stratejisi belgeleri ise kapsamlı kalkınma çerçevesinin ülkeler düzeyinde pratiğe geçirilmesi için ulusal eylem stratejilerini tespit etmektedir. Böylece yoksulluğun azaltılması, 1999’dan itibaren yeni kalkınma gündeminin merkezi ögesi olarak yer almaya başlamış ve bu gündeme yapısal olarak eklenmiştir. Üçüncü Dünyada “kalkınma”nın yeni adı, “yoksulluğun azaltılması”dır.

Kurulduğu yıllardan bu yana uluslararası kalkınma gündeminin ana aktörü olmaktan vazgeçmeyen Dünya Bankası’nın 2000’li yıllar için geliştirdiği yeni kalkınma vizyonu, yoksulluğu azaltmak bir yana, küresel dengesizliği arttıracak özelliklere sahiptir. Bu vizyonun odak noktasında, yerel koşulların merkeziliğinin tanınması yatmaktadır. Vizyonun birinci ilkesi *yerelliktir*. 60’lı

¹⁵ Uluslararası örgütlerin “yoksullukla mücadele” konusundaki kimi yayınlarında küreselleşme karşıtı hareketin etkisi hissedilmektedir. Örneğin, Kofi Annan Milenyum Zirvesi (Eylül 2000) öncesinde açıkladığı raporda Seattle’daki protesto gösterilerine değinmiştir (Kofi A. Annan, *We The Peoples: The Role of the United Nations in the 21st Century*, United Nations, par. 22-23). Dünya Bankası’nın bir raporunda da, Seattle, Washington ve Prag’daki tepkilerin “üstesinden gelinmesi gerektiği” belirtilmiştir (World Bank, *Comprehensive Development Framework Country Experience, March 1999-July 2000*, September 2000, s. 9, (www.worldbank.org/cdf/countryexperience/webcountry.pdf), (11.10.2001).

¹⁶ James D. Wolfensohn, *A Proposal for A Comprehensive Development Framework*, (www.worldbank.org/cdf/cdf-text.htm), (27.09.2001).

yıllarda olduğu gibi, Üçüncü Dünyanın -gelişmiş ülkelerin kalkınma modelini izleyen, devletin aktif müdahalesine ve korumacılığa dayanan- ortak bir “kalkınma” stratejisi sözkonusu değildir. Dünya Bankası Başkanı, bu girişimin “merkezi planlamaya bir geri dönüş olmadığını” vurgulamayı da ihmal etmemektedir.¹⁷ Yenilik, kalkınma stratejilerinin ülke temelinde belirlenmesindedir. Yeni kalkınma vizyonu, ulusal ve ulus-altı düzeylerde kalkınma stratejilerinin hazırlanmasını gerektirmektedir. Hatta, daha fazla ulus-altı (eyalet, il, kent ve belediye) düzeye yönelmiştir. Kent kalkınma stratejileri (city development strategies) ve toplulukların yönlendiriciliğinde kalkınma (community-driven development) stratejileri de bu vizyonun parçalarıdır. Anlaşılmaktadır ki, önümüzdeki dönemde küreselleşmenin yerelleşme ikizine ağırlık verilecektir. Dünyanın 70’den fazla ülkesi zaten desentralizasyon sürecindedir.¹⁸ Daha çok ulus-altı birimlere yönelen yeni kalkınma stratejisi de, bu yerelleşme döneminde işleyecek ilkeleri ve sistematığı belirlemektedir.

Kalkınma gündeminin yerelleşmeye yönelmesi, her ülkenin ve yerel birimin sunduğu farklı fırsatlara göre yatırım yapılması ve kredi açılması anlamına gelmektedir. Bu anlamda yeni strateji, eşitsiz bir “kalkınma” anlayışına dayanmaktadır. Kuşkusuz, 1950’ler sonrasında gündeme giren kalkınma stratejileri de eşitlikçi değildir. Ancak önümüzdeki dönem için saptanan yeni strateji, Üçüncü Dünyanın kendi içinde de eşitsizliği artırma potansiyeline sahiptir. Kalkınma gündeminde yerelleşmenin asıl anlamı ise, Üçüncü Dünya ulus-devletlerinin rolünün azaltılmasında odaklanmaktadır. Daha fazla yerellik, Üçüncü Dünya hükümetlerinin kalkınmadaki rollerini ortadan kaldırmaya ve yerel birimler ile uluslararası sermaye arasında doğrudan hiyerarşik bağlar kurmaya yönelmiştir. Bu çerçevede yeni strateji, Üçüncü Dünya ulus-devletlerinin kendi ekonomileri ve halkları üzerindeki denetimini kabul eden 1945 sonrasındaki sistemden kopuş sürecini hızlandırabilecek ve sermayenin bugünkü ihtiyaçlarına cevap veren bir uluslararası sistemin örgütlenmesine katkıda bulunabilecektir.

Yeni kalkınma vizyonunun yerellik ilkesini tamamlayan ikinci ilkesi *özelliiktir*. Hükümetler, kalkınma alanının oyuncularından yalnız biridir. Roller, hukuksal çerçevenin yaratılması ve sürdürülmesi ile sınırlıdır. Kalkınma alanının diğer oyuncuları ise, “çoktarafli ve ikitarafli katılımcılar”, “sivil toplum” ve “yabancı ve yerli özel sektör”dür. Yeni kalkınma gündeminde ağırlık, sermaye kuruluşları ile sermaye destekli “sivil toplum” örgütlerine geçmiştir. Bu durum, özelleştirmenin kalkınma alanında da yankısını bulduğunu, başka deyişle kalkınma söyleminin özelleşmeci bir zihniyetle yeniden inşa edildiğini göstermektedir. Gerçekte son 20 yıldır gündemde olan bu çok boyutlu özelleştirme sürecinde adım adım büyük mesafe katedilmiştir.

¹⁷ *A.k.*, s. 15.

¹⁸ World Bank, *Comprehensive Development Framework Country Experience, March 1999-July 2000*, s. 34.

Farklılık, bu uygulama sürecinin ardından, eksikliklerin giderilmesine, reformların tamamlanmasına ve kurumsallaşmaya yönelmesindedir. Bu bağlamda Dünya Bankası Başkanı, geçmişte “kolay” hedeflere yöneldiklerini, artık daha “zor” (daha çok kurumsal) sorunlara atak yapmaları gerektiğini belirtmektedir.¹⁹

Yeni kalkınma vizyonu, son 20 yıl boyunca Üçüncü Dünyada uygulanan bireysel proje ve programlardan, daha bütünlüklü, kapsamlı ve eşgüdümlü bir kalkınma stratejisine geçme ihtiyacından hareket etmektedir. Bu nedenle, yardım verenler arasındaki *eşgüdüm* (donor coordination), yeni vizyonun üçüncü önemli ilkesidir. Bu eşgüdüm, kreditorler arasındaki politikaların merkezileşmesi ve “kalkınma ortaklığı”nın kurulması anlamına gelmektedir. Dünya Bankası, 1990’ların başlarında örneğin Tanzanya’da 40 kreditor ve 2000’den fazla proje olduğundan yakınlıkla, kreditorler arasındaki eşgüdümün gerekliliğini vurgulamaktadır.²⁰ Özetle, yeni kalkınma vizyonu nesnesi kabul ettiği Üçüncü Dünyada yerleşme ilkesini benimserken, kalkınma alanının yeni oyuncuları olan kreditorler arasında merkezileşme ilkesini kılavuz edinmektedir. Bu merkezileşme sürecinin boyutlarından biri de, Üçüncü Dünya hükümetlerinin IMF-Dünya Bankası ikilisine olan bağımlılığının arttırılmasıdır.

2000’li yıllar için öngörülen yeni kalkınma vizyonuna meşruiyet kazandırabilmek için, 1980-90’ların “kalkınma işbirliği” ilişkilerine yönelik eleştiriler de yükselmeye başlamıştır. Bu eleştirilere, sanki geçmiş uygulamalarda hiç payı yokmuş gibi, Dünya Bankası da katılmaktadır.²¹ Banka, resmi kalkınma yardımlarının 90’lar boyunca azalmasını, “yardım” kurumunun çalışmadığının bir göstergesi olarak değerlendirmektedir. Bankaya göre, yardım verenler 90’lar boyunca kalkınma işbirliğini stratejik bir bakış açısıyla görmüşler, paralarını stratejik amaçlara göre seçmecici bir biçimde yönlendirmişler ve jeopolitik çıkarılara göre yardımda bulunmuşlardır. Banka, 80-90’lar boyunca kalkınma yardımının koşula bağlanmasını (conditionality) da eleştirmektedir: Koşullu yardım, yardım alan ülkelerin ihtiyaçlarını değil, yardım verenlerin çıkarlarını temel almıştır. Yardımın koşula bağlanması, yalnız kreditorlerin yardım alan ülkelerde amaçladıkları politik dönüşümleri sağlamalarına yaramıştır. Bankanın bu itirafı ilginçtir, çünkü son 20 yıl boyunca kredilerini yapısal uyum programlarının yerine getirilmesi koşulu karşılığında veren de aynı Bankadır. Bankanın eleştirilerindeki bu yüksek doz, ancak geçmiş “kalkınma işbirliği” politikalarının işlevini tamamlamasının ardından, yeni bir kalkınma stratejisinin ilanı için gerekli olabilirdi, nitekim Banka da bu gerekliliği karşılamaya yönelmiştir.

¹⁹ J. D. Wolfensohn, *A Proposal for A Comprehensive Development Framework*, s. 5.

²⁰ World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, s. 193.

²¹ Bkz. *a.k.*, s. 189-204.

90'ların sonuna kadar uygulanan "kalkınma işbirliği" ilişkilerini yoksulluğu azaltma amacına odaklanmadığı için eleştiren Dünya Bankası, bu ilişkilerin reformdan geçirilmesinin zorunlu olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bankaya göre, kalkınma yardımının etkili olabilmesi için, yeni yardım biçimlerinin geliştirilme ihtiyacı vardır. Kalkınma işbirliğinin reform sürecinde Bankanın kilit önemde gördüğü kavramlar ise, *ülke sahipliği* (country ownership) ve *ortaklık* (partnership). Ülke sahipliği, her ülkenin gerçekliklerinin ve ihtiyaçlarının dikkate alınarak ulusal kalkınma politikalarının ve eylem planlarının hazırlanması anlamına gelmektedir. Bankaya göre, yeni dönemde yardım verenler kendi önceliklerini değil, yardım verdikleri ülkelerin önceliklerini temel alacaklardır. Aynı nedenle de, yardımı koşula bağlamaktan vazgeçeceklerdir. Ayrıca, bundan böyle yardımı hükümet fonksiyonlarından çok, belirli sektörler için yönlendireceklerdir. Yani, artık yardımı doğrudan altyapı, eğitim, sağlık gibi belirli sektörler için yönlendireceklerdir. Yeni kalkınma işbirliğinin kılavuz ilkelerinden biri olan "ortaklık" kavramı da, az gelişmiş ülke hükümetlerinin kalkınma süreçlerinde özel sektör, özellikle de uluslararası sermaye ile birlikte hareket etmesi anlamına gelmektedir. Bu kavramın nihai amacı ise, Üçüncü Dünya hükümetlerinin uluslararası sermayeye olan bağımlılığına daha doğrudan bir nitelik kazandırmak ve şirketlerin siyasal iktidarları da paylaşmaya başlayarak giderek yönetme işleviyle donatılmalarını sağlamaktır. Bu amaç, uluslararası mali kurumların da gündeminde olan "şirket yönetimi" (corporate governance) kavramından açıkça görülmektedir.

Yeni kalkınma stratejisinin ana rotası, az gelişmiş ülkelerin kâr getirebilecek bütün sektörlerini uluslararası sermayeye yatırım alanı olarak açmak ve tarımdan kamu hizmetlerine değin her alanda az gelişmiş ülkeleri dışa bağımlı kılmaktır. Resmi kalkınma yardımlarının düşmesi ve son yıllarda etkili bir uygulamasının olmaması, Üçüncü Dünyaya yönelik yardımların sektörel temelde verilmesi için gerekçe olarak kullanılmaktadır. Bu "yardımlar" aracılığıyla, ülkelerin çeşitli sektörleri uluslararası sermayeye devredilecektir. Bu durum, önümüzdeki dönemde özelleşmenin alanının da genişleyeceğini göstermektedir. Yeni kalkınma stratejisi, az gelişmiş ülkelerde eğitim, sağlık, su, kanalizasyon, enerji, yol, nakliye, ulaşım, telekomünikasyon, çevre, kültür gibi alanları özelleştirip, uluslararası sermayeye açma ana fikrine dayanmaktadır. Nitekim, Dünya Bankası Başkanı 1999'da açıkladığı kapsamlı kalkınma çerçevesinin boyutlarını sayarken, bu çerçevenin "insani" boyutu kapsamında eğitim ve sağlık sektörlerini; "fiziksel" boyutu kapsamında su, kanalizasyon, enerji, yol, nakliye, telekomünikasyon, çevre, kültür gibi alanları; ayrıca "spesifik stratejiler" çerçevesinde kırsal ve kentsel kalkınmayı da belirtmiştir. Kuşkusuz, bu alanlar kalkınma için önem taşır, ancak kritik olan bu alanların özelleştirilmesinin ve uluslararası sermayeye devrinin planlanmasıdır. Wolfensohn'un kapsamlı kalkınma çerçeve önerisi de, kalkınmayı özel sektör

yatırımlarına bağlamaktadır. Ona göre, “büyümenin lokomotif, hem yerli, hem de yabancı özel sektördür (...) Ekonomik büyüme için hiçbir şey özel sektörden daha önemli değildir.”²² Bu ifadeler, yeni kalkınma stratejisinin merkezi unsurunu ortaya koymaya da yeterlidir. Azgelişmiş ülke şirketlerinin uluslararası alanda rekabet gücünün sınırlılığı dikkate alındığında, bu yeni özelleşmiş “kalkınma” sürecinde başat rolü yerli yatırımcıdan çok, uluslararası tekellerin oynayacağı da açıktır.²³

Dünya Bankası’nın kapsamlı kalkınma çerçevesini test ettiği ilk ülkelerden biri olan Bolivya için hazırlanan planda, “kalkınma” ve/ya da “yoksulluğu azaltma”nın Üçüncü Dünya için ne anlama geldiği de somutlaşmaktadır. Bolivya Hükümetine yer verilmeyen bu “yoksullukla mücadele” planında, Bolivya’nın -altyapıdan kırsal kalkınmaya; mali sistemden doğal kaynaklar ve çevreye; sosyal hizmetlerden tarıma; turizmden eğitim ve sağlığa değin- bütün sektörleri, çoktarafli bankalar, iki tarafli kalkınma kuruluşları, özel sektör ve hükümetdışı kuruluşlar arasında paylaşılmıştır.²⁴ Dünya Bankası’nın önerdiği sektörleri kapsayıcı (sectorwide) kalkınma yardımı yaklaşımı da, her bir sektörün bir bütün olarak uluslararası sermayeye devrini öngörmektedir. 1994’te Zambia Hükümetinin, belirli iller ve projeler kapsamında değil, ulusal sağlık politikası ve stratejisi için merkezi olarak Sağlık Bakanlığının kredilendirilmesini istemesi, bu yaklaşımın örnek bir uygulaması olarak değerlendirilmektedir. Dünya Bankası, bu tür uygulamaların “ülke sahipliği”ni güvenceye alacağını ve kreditorler arasındaki eşgüdüm sorununu bertaraf edeceğini belirtmektedir.²⁵ Bu örneklerden, yeni kalkınma vizyonunun temel ilkelerinden biri olan “ülke sahipliği”nin de, gerçekte uluslararası sermayenin ülkelerin belirli sektörlerine “sahip” olmasından başka bir anlamının olmadığı ortaya çıkmaktadır. Kreditorler arasındaki eşgüdüm ihtiyacını ise, azgelişmiş ülkelerin uluslararası piyasa sistemine dahil edilen sektörlerini uluslararası sermayenin bir plan ve düzen içinde paylaşması biçiminde tercüme etmek gerekir.

1990’ların sonlarında devreye giren ve sistemli olarak henüz iki-üç yıllık uygulaması olan yeni kalkınma stratejisi, uzun vadeli bir stratejidir, yaklaşık 20 yıllık bir dönem için tasarlanmıştır. Bu stratejinin test edildiği ülkelerde 2025’e kadar uzanan bir zaman dilimi için uzun ve orta vadeli kalkınma planları

²² J. D. Wolfensohn, *A Proposal for A Comprehensive Development Framework*, s. 10.

²³ Birleşmiş Milletler kararları da, yeni “kalkınma” sürecinin “özelleştirme”den başka bir anlamının olmadığını; “kalkınma” kavramının “özelleşme” ile adeta eş anlamda kullanıldığını göstermektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 18 Aralık 1997’de kabul ettiği “Business and Development” başlıklı karar (Resolution 52/209), bu yaklaşıma bir örnektir. Kalkınmada özel sektörün olumlu rolünü vurgulayan bu kararda, “kalkınma için” uzun dönemli ulusal makro-ekonomik politikaların uygulanmasına uluslararası yatırımcıların ve çokuluslu şirketlerin katılımı gerekli görülmektedir (Metin için bkz. *Yearbook of the United Nations*, Vol. 51, 1997, s. 788-9).

²⁴ Bkz. (www.worldbank.org/cdf/cdf-at2.pdf), (27.09.2001).

²⁵ World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, s. 197.

hazırlanmaya başlamıştır.²⁶ İçinde bulunduğumuz dönem ise, bir yandan bu yeni “kalkınma” sürecinin planlanma aşamasıdır, diğer yandan bu “plan”ın uygulanabilmesi için az gelişmiş ülkelere teknik yardımların akıtılmaya ve piyasa kapasitelerinin geliştirilmeye (capacity building) başladığı evredir. Ülkelerin ulusal kalkınma stratejileri gibi, yoksulluğu azaltma stratejisi belgelerinin hazırlanması için de teknik yardım sunulmaktadır. Her ne kadar, bu belgelerin “ülke sahipliği” ilkesi uyarınca hükümetlerce hazırlanacağı teorik olarak belirtilmekte ise de, Wolfensohn’un “eğer hükümette bunu yapacak yeterli kapasite yoksa, biz onların kendi stratejilerini kurmaları ve uygulamaları için destek ve yardım sunmalıyız”²⁷ ifadesinden anlaşıldığı üzere, ülke stratejileri de büyük ölçüde uluslararası kuruluşların teknik yardımlarıyla biçimlendirilecektir. Nitekim, uygulamada da bu “ulusal” stratejilerin genellikle uluslararası kuruluşlarca hazırlandığı görülmektedir.

Eylül 1999’da IMF-Dünya Bankası’nın yıllık toplantılarında borçlu ülkelerin hazırlamaları öngörülen ulusal yoksulluğu azaltma stratejisi belgelerinin, yukarıda anahatları açıklanan kapsamlı kalkınma çerçevesi ilkelerine dayanması kararlaştırılmıştır. Bu belgelerle, Dünya Bankası, IMF ve diğer kreditorler ile borçlu ülkeler arasındaki “ilişkilerin etkililiğini ilerletme”nin amaçlandığı belirtilmektedir.²⁸ Hükümetlerin ulusal çapta geniş bir “sivil toplum” ve özel sektör katılımıyla hazırlayacakları -ya da doğrudan uluslararası kuruluşların teknik yardımlarıyla şekillendirecekleri- bu belgeler, ülkelerin kalkınma önceliklerinin belirlenmesinde temel alınacaktır. Periyodik olarak güncelleştirilmesi gereken bu belgeler ile ülkelerin uzun vadeli stratejileri pratiğe aktarılacak ve bir eylem planına tercüme edilecektir. Yoksulluğu azaltma stratejisi belgeleri, kapsamlı kalkınma çerçevesini uygulamanın bir aracıdır. Bir yandan sermayenin yatırım planlarının belirlenmesi, diğer yandan ülkelere yönelik “yardım” stratejileri, ulusal çapta belirlenen bu belgelerden üretilecektir. Bu belgeler, dış yardımlar için bir kılavuz olacak ve mali yardımları biçimlendirecektir.²⁹ Hükümetler, hazırladıkları yoksulluğu azaltma stratejisi belgelerini IMF ve Dünya Bankası’na sunacak ve bu belgeler bu kuruluşların kredilerine de temel oluşturarak, kaynakların kullanılmasında kılavuzluk edecektir. Dünya Bankası ve IMF, ülkelerin sundukları belgelerdeki analiz ve hedeflerle bağlı değildir, sunulan stratejinin yardım programlarının düzenlenmesinde geçerli bir çerçeve oluşturup oluşturmadığını kendileri takdir edecektir.³⁰

²⁶ Bkz. World Bank, *Comprehensive Development Framework Country Experience, March 1999-July 2000*, s. 17.

²⁷ J. D. Wolfensohn, *A Proposal For A Comprehensive Development Framework*, s. 5.

²⁸ World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, s. 195.

²⁹ World Bank, *Comprehensive Development Framework Country Experience, March 1999-July 2000*, s. 32.

³⁰ Bkz. *Guidelines for Joint Staff Assessment of a Poverty Reduction Strategy Paper*, par. 2, (<http://poverty.worldbank.org/prsp/index.php?view=doc&id=3886&sub=3790>), (27.09.2001).

Görüldüğü gibi, yeni kalkınma vizyonu ve bu vizyonu pratiğe aktarmanın bir aracı olan ulusal yoksulluğu azaltma stratejisi belgeleri, IMF-Dünya Bankası'nın kredi politikalarını da revizyondan geçirdiklerini ortaya koymaktadır. Aslında bu revizyon, 20 yıldır uluslararası mali kurumların dayattığı yapısal uyum programlarının çerçevesini genişletme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Son 20 yıllık dönem boyunca bu programlar aracılığıyla Üçüncü Dünya ülkelerinin kamusal kurumları büyük ölçüde tahrip edilmiş, ulusal piyasalarda dışa açıklık ilkesi yerleştirilmiş, eski sosyalist ülkelerin de kapitalizme eklemelerleriyle piyasa ekonomisi hakimiyetini dünya çapında kurmuş ve böylece küreselleşmenin "birinci raundu" tamamlanmıştır. Üçüncü Dünyaya empoze edilen politikaların eski sistemi "yıkma" işlevini tamamlamasıyla, yeni düzeni "kurucu" politikalara sıra gelmiştir. Şimdi açılan "ikinci raund"da özel sektör için uygun yatırım iklimini yaratacak yeni "uyum" koşulları gündeme girecektir. Bu koşullar, temel hizmetlerin özel sektöre kaydırılarak ticarileştirilmesi ve yüksek oranlarda fiyatlandırılması; altyapı yatırımlarına özel sektörün dahil edilmesi; su, enerji, elektrik gibi temel sektörlerde uzun vadeli sözleşme sistemine geçilmesi; yatırımcı için düşük vergiler, düşük ücretler gibi avantajların dayatılması, kısacası yatırım rejiminin değiştirilmesini amaçlayacaktır ve "yardım" ancak bu koşullar tamamlandıktan sonra verilecektir. Bu yeni yatırım rejiminin, giderek pahalılaştan temel hizmetlerin müşterisi olmaktan başka rol biçilmeyen yurttaşların eğitim, sağlık gibi hakları da dahil olmak üzere, temel hizmetlerden yararlanma haklarını bütünüyle ortadan kaldıracığı açıktır. "Kalkınma", sözde yoksulluğu azaltmaya yönelmiştir, ancak özel sektörü kalkındırmaktan başka bir sonucu olmayacaktır.

Dünya Bankası Başkanının Ocak 1999'da önerdiği kapsamlı kalkınma çerçevesi, gelişmiş devletlerden kabul görmüştür: G-7 ve OECD/DAC ülkeleri, çoktarafli ve ikitarafli ilgili kurumlar, Wolfensohn'un çerçeve önerisini benimsemiştir.³¹ Bu çerçeve, pilot ülkeler olarak saptanan Bolivya, Cote d'Ivoire, Dominik Cumhuriyeti, Eritre, Etyopya, Gana, Kırgızistan, Fas, Romanya, Uganda, Vietnam, Batı Şeria ve Gazze'de, Mart 1999'dan itibaren test edilme sürecine girmiştir.³² 21'i Asya'da olmak üzere toplam 27 kentte, kent kalkınma stratejisi uygulanmaktadır.³³ Bazı ülkeler, yoksulluğu azaltma stratejisi belgelerini hazırlama sürecindedir. Uluslararası kuruluşlar ve kreditorler, bu belgelerin hazırlık sürecine yardım ve destek sunmaktadır. Dünya Bankası, IMF ve UNDP, bu sürece etkin olarak katılan kuruluşlardır. Örneğin, Vietnam'da yoksulluk analizi belgeleri, "hükümet, uluslararası hükümetdışı kuruluşlar ve kredi kurumları" tarafından hazırlanmıştır.³⁴ UNDP,

³¹ World Bank, *Comprehensive Development Framework Country Experience, March 1999-July 2000*, s. 5, 14.

³² Bkz. (www.worldbank.org/cdf/piloting.htm), (11.10.2001).

³³ World Bank, *Comprehensive Development Framework Country Experience, March 1999-July 2000*, s. 34.

³⁴ *A.k.*, s. 33.

17 ülkede yoksullukla mücadele stratejilerini geliştirmektedir. 23 ülkede yoksulluk profili ve değerlendirmeleri çıkarılmıştır.³⁵ 2001'in sonuna kadar 15-20 ülkede yoksulluğu azaltma stratejisi belgesinin tamamlanması amaçlanmıştır.³⁶ Gelişmiş ülkeler ise, "kalkınma" gündemlerini "yoksulluğu azaltma" amacına uyarlayarak, dış politikalarını yenileme sürecine girmiştir. Örneğin, Alman Hükümeti Nisan 2001'de, 2015 Eylem Programını kabul etmiştir. Alman dış politikasında bir yenilenme olarak değerlendirilen bu programla, dış politikada birinci önceliği "yoksulluğu azaltma" almıştır.³⁷ Alman Hükümeti'nin Üçüncü Dünyada "yoksulluğu azaltma"ya tahsis ettiği mali kaynakların büyüklüğü de dikkat çekicidir. Alman Kalkınma Bankası (KfW), 1990'dan beri yalnız Asya'daki altyapı projelerine 12.9 milyar Euro sağlamıştır.³⁸

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) de, kalkınma kavramını Doha Konferansıyla (Kasım 2001) birlikte politikalarının merkezine yerleştirmiştir. Bu Konferansla DTÖ'de yeni bir kalkınma gündemi kabul edilmiş ve görüşmeye açılmıştır. Ticarete liberalleşme sürecini devam ettirmeyi kararlaştıran Konferans, kalkınma için serbest ticaretin geliştirilmesini gerekli görmüştür. Konferansta, uluslararası ticaretin ekonomik kalkınma ve yoksullukla mücadele bakımından oynayabileceği olumlu rol vurgulanmış,³⁹ ulusal ekonomik kalkınma planları ve yoksulluğu azaltma stratejilerinin ticareti desteklemesi istenmiştir.⁴⁰ DTÖ'nün kalkınma ve yoksullukla mücadele gündemine dahil oluşundan, Bretton Woods kuruluşlarının geliştirdiği yeni politikaların uygulanma sürecine DTÖ'nün de katılacağı anlaşılmaktadır. Bu işbölümünde DTÖ'ye düşen rol ise, "kalkınma" ve "yoksullukla mücadele" adına dünya çapında serbest ticaret sistemine geçiş sürecini düzenlemektir. Bu amaçla DTÖ, az gelişmiş ülkelere teknik yardım vermeyi ve serbest ticaret için piyasa kapasitesini geliştirmeyi gündemine almıştır.

DTÖ'nün Doha Konferansında başlattığı yeni "kalkınma raundu"nun, bu örgütün az gelişmiş ülkelerin mal ve hizmet piyasalarını sınırsız biçimde uluslararası tekelere açmayı hedefleyen politikalarından bağımsız bir anlamı yoktur. Tarımdan hizmet alanlarına değin liberalizasyonu amaçlayan DTÖ, serbest ticaret kapsamına alınan sektörleri giderek genişletme amacını izlemektedir. Örneğin, DTÖ'de hizmet sektörlerinde liberalizasyonu öngören

³⁵ Bkz. (www.undp.org/poverty/initiatives/prs/), (19.09.2001).

³⁶ Bkz. (www.worldbank.org/poverty/strategies/review/index.htm), (19.09.2001).

³⁷ Bkz. Walter Eberlei/Thomas Fues, "A Meaningful Contribution to Global Poverty Reduction? German Government Passes Action Programme 2015", *Development and Cooperation*, No. 4/2001, July/August 2001, s. 20-22.

³⁸ "Fighting Poverty in Asia", *Development and Cooperation*, No. 6/2001, November/December 2001, s. 32.

³⁹ World Trade Organization, *Ministerial Declaration*, (Ministerial Conference, Fourth Session, Doha, 9-14 November 2001), par. 2.

⁴⁰ *A.k.*, par. 38.

Hizmet Ticareti Genel Anlaşmasının (GATS) kapsadığı sektörleri genişletme müzakereleri sürdürülmektedir. Bu anlaşma çerçevesinde piyasaya açılması planlanan hizmet alanları, iletişim, inşaat, mühendislik, eğitim, enerji, su, çöp, çevre, sağlık, turizm, eğlence, kültür, spor, ulaştırma hizmetleri ve mali hizmetler gibi çok geniş bir alana yayılmaktadır. Sözü edilen hizmet sektörlerinde serbest ticaret ilkesinin kabul edilmesiyle, büyük bir kısmı kamu hizmeti alanında kalan bu hizmetler ticari bir meta haline dönüştürülecek, özelleştirilerek uluslararası sermayeye devredilecektir. DTÖ'nün yeni kalkınma gündemini de aynı amaç belirleyecek, kalkınma adına serbest ticaret düzenine geçiş teşvik edilecektir. DTÖ'nün bu kalkınma (yani serbestleştirme) dönemine geçiş sürecini kolaylaştırmak için devreye soktuğu teknik yardımlar, az gelişmiş ülkelerin "DTÖ kurallarına ve disiplinine uyumunu"⁴¹ sağlayacaktır. DTÖ, teknik yardımın verilmesinde kreditorler ve ilgili hükümetlerarası kurumlar arasında eşgüdümün sağlanmasını da "acil ihtiyaç" olarak görmektedir.⁴² Kısacası, DTÖ, az gelişmiş ülkelerin sınırsız piyasa sistemine geçiş sürecinde düzenleyici bir rol oynayacak, bu ülkelere özel sektör adına yeni yatırım kurallarını empoze edecek, piyasaların altyapısını ve kapasitesini geliştirecek ve bu piyasalara girmeye aday uluslararası sermaye kuruluşları arasında eşgüdümü sağlayacaktır. DTÖ'nün kalkınma gündeminin, serbestleştirilen az gelişmiş ülke piyasalarının uluslararası tekellerce bir plan ve eşgüdüm içinde paylaşılmasını sağlamaktan başka bir işlevi olmayacaktır. Bu paylaşım sürecinden Üçüncü Dünya ülkelerine düşen pay ise, sözde "kalkınma" ya da "yoksullukla mücadele" adına, DTÖ politikalarına uyarlanmak ve onun disiplinine tabi olmaktadır. Belirtmeye gerek yok ki, bu sonuç yalnız DTÖ'nün "kalkınma" politikalarına özgü değildir; Dünya Bankası, IMF, Birleşmiş Milletler gibi diğer hükümetlerarası kuruluşların izlediği kalkınma ve yoksulluğu azaltma stratejilerinin de amaçları ortaktır. Bu örgütlerin her biri, kendi "uzmanlık" alanları çerçevesinde, "kalkınma" ve "yoksullukla mücadele" adını verdikleri yeni dönemde uluslararası bağımlılık ve sömürü ilişkilerini yeniden yapılandırmaya yönelmişlerdir.

Yeni kalkınma vizyonunun uluslararası eşitsiz sistemi derinleştirmekten başka bir sonucunun olmaması gibi, Üçüncü Dünyada yoksulluğu azaltma adına devreye giren yöntemlerin de yoksulların yaşam koşullarını daha da ağırlaştırmaktan başka bir işlevi yoktur. Dünya Bankası'nın öngördüğü başlıca yoksulluğu azaltma yöntemi, *sosyal sermayenin* geliştirilmesidir. Bu ise, sosyal güvenliğin özelleştirilmesine paralel bir anlama sahiptir. Gerçekte özelleştirmenin bu boyutu da yeni değildir. Ancak yeni olan, "sosyal sermaye" kavramının sunulmasıyla 20 yıldır test edilen bu sürece teorik bir çerçeve kazandırılmasıdır. Sosyal sermaye, bireylerin daha çok özel yaşam alanlarındaki

⁴¹ Aynı yer.

⁴² *A.k.*, par. 39.

dayanışma ve yardım ağlarını ifade etmekte; yoksulluğu azaltmak için aile üyeleri, komşular, yakın arkadaşlar arasındaki, etnik bağlar ve cemaatler temelindeki geleneksel ilişkilerin geliştirilmesi gerekli görülmektedir. Bu sosyal ilişkiler dizisinin bir toplamını oluşturan “sosyal sermaye”nin geliştirilmesiyle yoksulluğun azaltılacağı varsayılmaktadır. Dünya Bankası, “yoksulların sosyal kurumlarını inşa etmek gerekliliği”nden söz etmektedir, ancak bu sosyal kurumlar tamamen özel alanda tanımlanmıştır: Yoksul topluluklarda geliştirilmesi gereken, akrabalık sistemleri, yerel örgütlenmeler ve yoksulların informal alandaki kendi dayanışma ağlarıdır. Banka, sosyal sermayenin “dış destek” kullanılarak yaratılmasını ve geliştirilmesini de gerekli görmektedir. Bu dış destek, hükümet dışı kuruluşlar, dinsel örgütler gibi “sivil” kuruluşlar aracılığıyla sağlanacaktır. Devletin rolü ise, “sivil toplum” organlarının işleyeceği bağlamı ve iklimi biçimlendirmekten ibarettir.⁴³

Yoksulluğu azaltmayı yoksul toplulukların kendi dayanışma ve yardım ağlarına bırakan bakış açısı, sosyal devlet fonksiyonlarını ucuz ve esnek bir sistem içinde özel alana kaydırmaktadır. Bu stratejide yoksulların hayatta kalmaları için devletin alması gereken sosyal bir önlem yoktur. Yoksullukla mücadele stratejisinin kendisi de sosyal alanın yeniden yapılandırılmasına yönelmiştir. Bu yeniden yapılandırma sürecinin ana doğrultusu ise, özel alanın genişletilmesi ve geleneksel cemaat ilişkilerinin güçlendirilmesidir. Strateji, geleneksel topluluk ilişkilerine hayat vermeye, cemaatçi yaşam tarzlarını dış destekle canlandırmaya ve toplulukların kendi içindeki hiyerarşik ilişkileri desteklemeye yönelmiştir. Geleneksel topluluk ilişkileri, sosyal güvenlik ve dayanışma gibi amaçlarla inşa edilmemiştir, bu ağların inşasındaki asıl amaç geleneksel iktidar yapılarını korumaktır ve bu yapıların sürdürülmesi de iktidarlar aracılığıyla sağlanır. Demokratik bir karaktere sahip olmayan bu yapıların da seçkinleri, elitleri ve liderleri vardır. Yeni politikaya göre, yoksul bireylerin hayatta kalabilmeleri için bu hiyerarşik yapılara olan bağımlılıklarını geliştirmelerinden başka çıkar yolları yoktur. Bireyleri etnik temelde birbirine bağlayan bağların da sosyal sermayenin bir unsuru olarak kabul edilmesi, etnik milliyetçiliği teşvik eden bir yön de taşımaktadır.

Son 20 yıldır Üçüncü Dünyada uygulamaya giren bireysel proje ve programlarla “yoksulluk yönetimi” için esnek ve ucuz bir sistem kurulması amaçlanmıştır. Uluslararası “yardım programları” tarafından finanse edilen çeşitli “sivil toplum” kuruluşları, yerel hükümetlerin pek çok işlevini aşama aşama üstlenmiştir. Devlet sosyal güvenlik alanından çekilirken, özel “yardım” programlarıyla yoksulların zorlukla da olsa hayatta kalmaları sağlanıp, köklü toplumsal değişim riski bastırılmıştır. Öte yandan, bu programlar aracılığıyla uluslararası sermaye ile yerel emek gücü arasında doğrudan tabiyet ilişkileri de

⁴³ Bkz. World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, s. 128-130.

kurulmaya başlamıştır. Bir yandan yerel işgücünü istihdam amaçlı projeler bu egemenlik ilişkilerinin tesisine aracılık ederken, diğer yandan dinsel kuruluşların “sosyal yardım” amaçlı programları, yoksul toplulukların hoşnutsuzluğunun dinsel kanallara akıtılmasında işlev görmüştür. Bu bağlamda, son 20 yıllık dönem boyunca sosyal yardım konusunda en fazla dinsel örgütlerin öne çıkmış olması anlamlıdır. Bu yönelimde önümüzdeki dönemde de bir değişimin olmayacağı anlaşılmaktadır.⁴⁴ Gerçekte dinsel kuruluşların “yoksulluk yönetimi”ni üstlenmesi, cemaatçi ilişkileri yeniden kurmayı hedefleyen sosyal sermaye yaklaşımı ile uyumludur; sosyal sermaye formasyonu dinsel temeldeki sosyal ağları da kapsamaktadır. Kısacası, 2000’li yıllar için öngörülen yoksulluğu azaltma stratejisi, yoksul topluluklarda bir yandan milliyetçiliği, diğer yandan dinsel bağları güçlendirme potansiyeline sahiptir. Kalkınma vizyonunun bu alandaki yeniliği, 20 yıldır test edilen uygulamaya hegemonik bir söylem inşa etmek ve meşruiyet üretmek için, “sosyal sermaye” kavramının takdimidir.

“Yoksullukla mücadele” stratejisinin sosyal alanı yeniden yapılandırmaya ilişkin tek yöntemi sosyal sermayenin geliştirilmesinden ibaret değildir. Yerel emek gücünü istihdama yönelik *kamusal çalışma programları* (public work programs; workfare), stratejinin bir başka önemli pratik aracıdır. Aslında sosyal sermaye ve kamusal çalışma programları arasında bütünleyici bir ilişki vardır: Yerel örgütlenmeyi geliştiren sosyal sermaye yaklaşımını, bu yerel birimlerdeki emek gücü için hazırlanan çalışma programları tamamlamaktadır. Bu programlar henüz pilot uygulama aşamasındadır, ancak önümüzdeki dönemde yayılarak Üçüncü Dünya işgücünün sömürsünde bir model oluşturması muhtemeldir. Bu çalışma programları, gerçekte bir emek sömürü programıdır, çünkü bugüne değin emek sömürü cenneti olarak tabir edilen Üçüncü Dünyada sömürüyü daha da yoğunlaştırmaya adaydır. Çalışma programlarının benimsediği temel ilke, ucuz olmalarıdır. Alternatiflerinden ucuza gelen bu programlarda işçilere ödenen ücretler, “yerel piyasada niteliksiz emeğe ödenen en düşük ücret” üzerinden saptanmaktadır. Uzun vadede altyapıyı geliştirmeye yönelik çalışma programları, emek-yoğun projelerde, fiziksel olarak yorucu işlerde yoğunlaşmakta ve ağır çalışma koşullarını dayatmaktadır.

Üçüncü Dünyada pilot uygulamalarla gündeme sokulan kamusal çalışma programları, uluslararası sermaye açısından çeşitli işlevlere sahiptir: Bu programlara özel sektörün en yüksek düzeyde katılımı öngörüldüğünden, uluslararası sermayeye geniş bir yatırım alanı yaratmaktadır. Yol, kanal, okul, hastane inşaatı gibi kamusal yatırımlar, geçmişte devletin alanında kalmış, devlet bu yatırımların planlayıcısı ve uygulayıcısı olmuştur. Kamusal

⁴⁴ Örneğin, Dünya Bankası Başkanı kalkınma sürecinin katılımcılarını sayarken, “sivil toplum” listesi içinde ilk sırada “dinsel kuruluşlara” yer vermektedir. J. D. Wolfensohn, *A Proposal for A Comprehensive Development Framework*, s. 13.

yatırımların planlama ve uygulama işlevinin de uluslararası sermayeye devri sürecinde, çalışma programlarının bu geçiş sürecinin somut araçları olarak konumlanma olasılığı yüksektir. Bu programlarda istihdam edilen işçilere ödenen ücretin minimum düzeyde tutulması, en düşük maliyetle azami kârın elde edilmesini sağlayacaktır. Çalışma programlarının öncelikle “sosyal sermayesi yüksek” topluluklara yönelmesi ise, sosyal sermaye yaklaşımı ile çalışma programları arasındaki pratik bağı ortaya koymaktadır. Uluslararası sermayenin yerel birimlerdeki muhatapı konumundaki cemaat liderleri ile akdedilen proje örneklerinden, geleneksel hiyerarşik ilişkilerden sermayenin sağlayacağı yarar da ortaya çıkmaktadır. Çalışma programlarının en önemli işlevi ise, Üçüncü Dünya emek cephesinde yarattığı yeniliktir: Bu programlar, Üçüncü Dünya “emek piyasalarında uzun vadeli makroekonomik bir reform”⁴⁵ girişimine aracılık etmektedir. Bu girişimin ana rotası, daha yoğun ve kitlesel emek gücü sömürsünün düzenli ve disiplinli çalışma koşulları içinde sağlanmasıdır. Üçüncü Dünyada geçime yönelik üretimin yok edilmesiyle, özellikle tarım nüfusunun ücret düzenine sokularak proleterleştirilmesi ve emek gücünün yeniden düzenlenmesi anlamına gelen bu eğilim, çalışma rejimine doğru bir evrim sürecinin yaşanacağını da haber vermektedir.

Yerel düzeyde altyapıyı geliştirecek kamusal çalışma programlarının arka yüzünde, bu programlarda istihdam edilen işçiler bulunmaktadır. Tıpkı geçmişte yol yapımında yaygın biçimde istihdam edilen köle ve mahkum kitleleri gibi, günümüzün çalışma programlarının işçileri de, köleliği çağrıştıran koşullarda yaşamlarını “sürdürülebilir” kılmaya uğraşmaktadır. Bu programlardaki ücret düzeyi, yerel piyasada niteliksiz emeğe ödenen en düşük ücret üzerinden saptandığı için, kimi yerlerde gündelik ücret 1 doların altına inmektedir. Çeşitli yerel emek piyasalarındaki gündelikler, bu programların ücret düzeyi hakkında fikir verici niteliktedir: Tanzania ve Nijerya’da 0.3-0.5, Uganda’da 0.4-0.5, Zaire’de 0.5-0.8, Mozambik’te 0.8-0.9 dolar gibi.⁴⁶ Bir kez yerel piyasaların en düşük ücret düzeyi standart olarak alınınca, çalışma programlarındaki ücretler de bu çerçevede seyredecektir. Hatta, çalışma programlarının “başarılı” olarak sunulan pilot uygulamaları, ücretlerin yerel piyasadaki en düşük ücret düzeyinin de altına inebileceğini göstermektedir. Örneğin, Arjantin’de Mart 1996’da başlatılan Trabajar programında aylık ücret düzeyi, “Buenos Aires’deki en yoksul % 10’luk nüfusun ana işinden elde ettiği aylık ortalama kazancın % 75’i” olarak belirlenmiştir.⁴⁷ Dahası, “yoksulluğu azaltma” adına gündeme sokulan kimi programlarla Üçüncü Dünyada angarya da geri getirilmiştir. Örneğin, Haiti’de USAID ve Dünya Bankası tarafından finanse edilen ve

⁴⁵ Krş. “Public Employment Programs Case Study: Argentina’s Trabajar Program”, (www.worldbank.org/poverty/safety/pworks/trabajar.pdf), (29.11.2001).

⁴⁶ Bkz. “Safety Nets: Public Works”, s. 2, (www.worldbank.org/poverty/safety/pworks/cost.htm), (15.10.2001).

⁴⁷ World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, s. 156.

altyapı projelerinde yoğunlaşan İstihdamı Arttırma Projesinde, işçilere beş günlük ücretli çalışmaya karşılık bir gün bedava çalışma ilkesi uygulanmıştır.⁴⁸ Kamusal çalışma programlarının bir özelliği de, kitlesel bir istihdamı öngörmesidir. Örneğin, Hindistan’da uygulanan Maharashtra programında, ayda 500.000 işçi istihdam edilmiştir.⁴⁹ Arjantin’deki Trabajar programına ise, 350.000 işçinin katılacağı tahmin edilmektedir.⁵⁰ Bu göstergeler, Üçüncü Dünya için yeni bir kitlesel emek sömürü programının gündemde olduğunu düşündürmektedir.

İroni, yoksul kitlelerin sömürsünü yoğunlaştıran çalışma programlarının “yoksulluğu azaltma” programları olarak sunulmasındadır. Ücretlerin düşük tutulmasının arkasındaki neden, işsiz yoksullara iş yaratmak, böylece yoksullara gelir kaynağı sağlamak olarak açıklanmaktadır. Yoksullar için hazırlanan pek çok programdan yoksul olmayanların yararlandığından yakınan Dünya Bankası, bu sorunu aşmak için etkili bir plan olarak kamusal çalışma programlarının gündeme getirildiğini belirtmektedir.⁵¹ Yoksulluğu azaltma programlarından yoksulların yararlanması ise, ücretleri düşük tutarak sağlanabilecektir, çünkü bu programlara “en yoksullar”dan başka kesimler rağbet etmeyecektir. Böylece, başka seçeneği olmayan “yoksulların yoksulları”, kamusal çalışma programlarına katılacak, bu programlardan gelir elde edecek ve bu şekilde dünyadaki yoksulluk azaltılacaktır! Bu bakış açısının, dünyanın en yoksullarına “köle” olarak aklıktan kurtulabileceklerini önermekten başka bir anlamı yoktur.

Dünya Bankası, işsizlik sigortasının pek çok “gelişmekte olan” ülke için uygun olmadığını belirtmektedir. İşsizlere “yardım” etmek için daha “iyi” seçenekler, sosyal yardım ve kamusal çalışma programlarıdır.⁵² Sosyal yardım, başta dinsel örgütler olmak üzere, sermaye destekli “sivil” kuruluşlara havale edilmiştir. Kamusal çalışma programları ise, Üçüncü Dünya emek gücünün sömürgeleştirilmesine yönelmiştir. Kuşkusuz, bu programlardan önce de Üçüncü Dünya ucuz emek deposu olarak işlev görmüştür. Ancak yeni vizyon, sömürü oranlarını yoğunlaştıran bir çerçeve içinde, sermaye-emek ilişkilerini yeniden düzenlemeyi hedeflemektedir. Bu çerçevenin birinci eğilimi, merkez sermaye-periferi emek gücü arasında doğrudan tahakküm ilişkilerini tesis etmektir. Bu eğilim bağlamında, Üçüncü Dünya devletlerinin rolü azaltılmakta ve yeniden tanımlanmaktadır: Ulusal ekonominin yönetimine, gelirin ulusal çapta yeniden bölüşümüne ilişkin işlevlerinden arındırılan Üçüncü Dünya devletlerine küresel sistemin yerel “gece bekçiliği”nden başka bir rol

⁴⁸ Bkz. Pia Peeters, “Haiti’s Employment Generation Program”, özellikle s. 6, (<http://wbln0018.worldbank.org/Network/PREM/PREMDocLib.nsf/View+to+Link+Webpages/2E4B622426588E12852567130043004BCC9?OpenDocument>), (31.11.2001).

⁴⁹ World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, s. 156.

⁵⁰ “Public Employment Programs Case Study: Argentina’s Trabajar Program”, s. 2.

⁵¹ World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, s. 156.

⁵² *A.k.*, s. 155.

biçilmezken, şirketlerin özerkliği gelişmektedir.⁵³ İkinci eğilim ise, dekolonizasyondan sonra, kalkınmacı devlet döneminde Üçüncü Dünya emek gücünün görece kavuştuğu “refah” düzeyinin geriletilmesi ve kölelik benzeri koşullara çekilmesidir. Küreselleşmenin açtığı yeniden sömürgeleştirme sürecinin asli anlamlarından biri de burada yatmaktadır. Çünkü kapitalist bir dünya sisteminde sömürgeciliğin öncelikli anlamını, merkez sermayenin periferi proletaryasını sömürgelestirmesi/köleleştir-mesinde aramak gerekir.

Dünya Bankası öncülüğünde geliştirilen “yoksulluğu azaltma” stratejilerinin yukarıda anahatları açıklanan araç ve yöntemlerinin nihai işlevi, periferiden merkeze transfer edilen iktisadi artığın büyümesidir. Sosyal güvenliğin özelleştirilmesi, devletin sosyal güvenlik harcamalarını minimum düzeye indirmekte ve borçların geri ödenmesi için mali kaynak yaratmaktadır. Sosyal sermaye yaklaşımı da büyük bir “para biriktirme aygıtı”dır⁵⁴ ve borç servisi amacına hizmet etmektedir. Yoksulluğun azaltılması için öngörülen bir başka araç olan dış *borç yardımı* ise, ağır borçlu ülkelerin borçlarını “sürdürülebilir” kılmak amacıyla devreye girmiştir. Bretton Woods kuruluşlarının 1996’da oluşumunu kararlaştırdıkları Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler İnisiyatifi’nin amacı, bu ülkelerin dış borçlarını “sürdürülebilir” düzeye çekmektir.⁵⁵ Başka deyişle, borç sistemini devam ettirebilmek için borç yardımında bulunmaktadır; borçlarını ödeyemez duruma gelen ülkelere yeniden borç verilmediğinde borç sisteminin sürdürülebilmesi de imkansızlaşacaktır. Eylül 2000’de gerçekleştirilen Milenyum Zirvesinde de “yoksulluğu azaltmak” adına, “düşük ve orta gelirli gelişmekte olan ülkelerin borçlarını uzun vadede sürdürülebilir kılmak” önlemler alınması kararlaştırılmıştır.⁵⁶ Görüldüğü gibi, “yoksullukla mücadele” araçlarının ortak bir hedefi vardır: Bu hedef, borç düzeninin devamıdır. İktisadi kriz dönemlerinde talebi arttırmak için otomatik olarak genişletilmesi öngörülen⁵⁷ kamusal çalışma programları sayesinde ise, yoksul topluluklar temel ihtiyaçlarının müşterisi olabilecek ve sermayenin krizini hafifletmeye katkı sağlayacaktır; üstelik bu programlar aracılığıyla daha yoğun, kitlesel bir emek sömürü sisteminin disiplinine sokulacaktır. Bretton Woods kuruluşlarından DTÖ’ye değin gündeme alınan yeni “kalkınma” stratejileri de,

⁵³ Uluslararası gündemde yer tutmaya başlayan “şirket yönetimi” (corporate governance) ve “şirket yurttaşlığı” (corporate citizenship) kavramlarından anlaşıldığı üzere, şirketlerin gelişen özerkliğinin bugüne değin ulus-devletler temelinde tanımlanan “yönetme” işlevini ve “yurttaşlık” kavramını da şirketler temelinde dönüştürmesi ihtimal dışı değildir.

⁵⁴ Else Oyen, “Social Capital Formation As A Poverty Reducing Strategy?”, s. 2, (www.crop.org/wdrelse2.htm), (27.09.2001).

⁵⁵ Bkz. (www.worldbank.org/hipc/about/hipcbr/hipcbr.htm), (09.10.2001). Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler İnisiyatifi’nin 1999’da genişletilen çerçevesi, “borç yardımı” ile “yoksulluğun azaltılması” arasında bağ kurmuş ve borç yardımını ağır borçlu ülkelerde yoksulluğu azaltma yaklaşımının bir parçası olarak kabul etmiştir. Bkz. Modifications to the Heavily Indebted Poor Countries (HIPC) Initiative, par. 50, (www.imf.org/external/np/hipc/modify/hipc.htm), (09.10.2001).

⁵⁶ United Nations Millennium Declaration, par. 16.

⁵⁷ World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, s. 156.

dünya ekonomisinde durgunluğun hüküm sürdüğü günümüzde uluslararası sermayeye geniş bir yatırım alanı açacak; küresel piyasanın alanına dahil edilen altyapı ve sosyal hizmet sektörlerinin uluslararası şirketlerce paylaşılmasını sağlayacak; özelleştirilen su, enerji, madenler gibi doğal kaynakların, çevresel, tarihsel ve kültürel zenginliklerin de yabancı sermayeye doğru eldeğıştirmesini mümkün kılacaktır. Özetle, 90'ların sonlarında devreye giren ve 2000'lerde Üçüncü Dünyaya yayılması amaçlanan “yoksullukla mücadele”, bir sermaye stratejisidir. Her ne kadar Üçüncü Dünya yoksulları bu stratejinin yararlanıcısı gibi gösterilse de, gerçek amacı merkez sermayenin birikimine katkıda bulunmaktır.

Yeni “kalkınma” vizyonu ve onun güncel adı “yoksullukla mücadele”, uluslararası bağımlılık ve sömürü ilişkilerini derinleştirecek biçimde merkez-periferi arasında bir yeniden yapılanma programı getirmektedir. Gerçekte kalkınma kavramının kendisi, uluslararası alanda netameli bir geçmişe sahiptir ve her gündeme gelişinde, bir yeniden yapılanma planını da beraberinde getirmiştir. 1950'lerden 1970'lere kadarki dönemde kalkınma, kolonizasyonun yerini alan yeni-sömürgecilik ilişkilerinin kurulmasında ideolojik rol oynamış, gelişmiş kapitalist ülkelerin kalkınma modelinin dünyanın “geri kalan” bölgelerine empoze edilerek bu bölgelerin kapitalizme eklemlemelerinde işlev görmüştür. Kalkınma kavramının uluslararası alanda yükseldiği bu ilk dönemde, eski koloniler dünya pazarıyla bütünleştirilmiş, dışa bağımlı kapitalistleştirme doğrultusunda sömürgecilik ilişkileri reformdan geçirilmiştir. 70'li yıllarda kalkınma kavramı gündemden düşse de, 90'lara doğru yeniden yükselmiş, “ekonomik kalkınma” ideolojisinin yerini bu defa “demokratik kalkınma” ideolojisi almıştır. 80'lerden itibaren Üçüncü Dünya devletlerini yeniden yapılandıran neoliberalleşme sürecinin “demokratikleşme dalgası” olarak sunulmasına paralel biçimde, bu dönemde kalkınma paradigmasının ekonomik değil, politik içerikli olduğu tezleri ileri sürülmüş ve demokrasi, kalkınmanın yegane kriteri olarak görülmüştür.⁵⁸ 2000'li yıllara doğru açıklanan yeni kalkınma vizyonu ise, 1980-90'ların “demokratikleşme”ye dayalı “kalkınmacı” döneminin de sonuna geldiğini haber veriyor. Henüz bu sürecin başında olduğumuzdan, önümüzdeki dönemin genel özelliklerini şimdiden belirlemek güç ve erken olsa da, “yoksullukla mücadele”nin yeni “kalkınma” dönemine damgasını vuracağı bellidir. Ancak, hem 1950-60'larda gündeme giren “ekonomik kalkınma”, hem de 1980-90'lardaki “demokratik kalkınma” tezleri, iddialarının tersine sonuçlar yaratmıştır. Yeni “yoksullukla mücadele” stratejileri için de, ne kalkınma kavramının uluslararası ilişkilerdeki tarihi, ne de değişmeyen kalkınma aktörleri (başta Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler)

⁵⁸ Ayrıntı için bkz. Yasemin Özdek, “Gelişme Hakkı: ‘Ekonomik Kalkınma’dan ‘İnsan Hakları Temelinde Gelişme’ye”, *Türkiye’de İnsan Hakları*, (Ed. Oya Çitçi), TODAİE, Ankara, 2000, s. 463-497.

umut vermektedir. Yeni kalkınma vizyonunun kendisi ise, “yoksullukla mücadele”den çok, yoksullarla mücadeleye ağırlık vereceğini göstermektedir.

Küresel Şiddet ve “Terörle Mücadele”nin Ekonomik-Politik Bağlamı

Yoksullarla mücadele madalyonunun bir yüzünde, yoksulluğu arttıracak ve toplumsal sınıflar ve halklar arasındaki eşitsiz ilişkileri derinleştirecek iktisadi politikalar yatmaktadır. Diğer yüzünde ise, siyasal baskı politikaları vardır. Artı-değer üretim sisteminin siyasal zor aracılığıyla güvenceye alınması, sermaye birikim sürecinin yapısal ve sürekli bir özelliğidir. Bununla birlikte, toplumsal sınıflar arasında görece bir “uzlaşma”ya dayanan sosyal devlet döneminin sona ermesiyle, sermaye birikim sürecinde zorun rolü artmıştır. Son yıllarda sermayenin olağanüstü hızlı bir merkezileşme ve yoğunlaşma sürecine girmesi, bu süreçte dünyanın yoksulları ile zenginleri arasındaki uçurumun açılması ve yoksulların tepkisinin giderek birikmesi, egemen politikaların şiddet dozunu ağırlaştırmıştır. 11 Eylül 2001’de ABD’ye gerçekleştirilen saldırıdan sonra ise, şiddet faktörü küreselleşmenin bundan sonraki evresini karakterize edecek biçimde birinci sıraya yerleşmiştir. Bu dönüşüm, “insan hakları ve demokratikleşme” söylemine dayanan ilk 20 yıllık küreselleşme evresinin, yerini “terörizmle mücadele” evresine bırakmasında belirlemektedir. Her ne kadar, egemen politikalarda “terörist”, karşı-şiddetin yöntemine ve öznesine atfen kullanılsa da, 11 Eylül 2001 sonrasında uygulamaya giren uluslararası anti-terör pratiğinin kendisinin şiddet yöntemlerine dayandığı açıktır. Bu yöntemler, uluslararası savaş, işgal, katliam, soykırım gibi aşırı şiddet biçimlerini içermektedir. Açılan yeni “terörizmle mücadele” evresi, olağanüstü hal yönetimlerini küreselleştirme eğilimini de taşımaktadır.

11 Eylül saldırısı ile birlikte, “terörizmle mücadele” stratejileri, “yoksullukla mücadele” stratejilerine açıkça eklenmiştir. 11 Eylül’ün hemen ertesinde, yoksulluğun terörizmi beslediğine ilişkin tespitler yapılmaya başlamış, terörizmle mücadelenin, yoksullukla da mücadele olacağı ilan edilmiştir.⁵⁹ Ancak nasıl ki “yoksullukla mücadele” stratejisinin bir analizi, bu stratejinin gerçek içeriğinin yoksullarla mücadele olduğunu gösteriyorsa, “terörle mücadele”nin de aslında sistemin terör yöntemleriyle kendini yenilemesi ve takviye etmesi biçiminde anlaşılması temelsiz olmayacaktır. Bu tür bir çıkarsama, henüz çok kısa bir dönemi yaşanmış da olsa, yeni terörle mücadele pratiğinin kendisince de ispatlanmıştır. Kuşkusuz, küreselleşmenin ilk 20 yıllık döneminde de, sosyal devlet modelinin terkedilmesine bağlı olarak sosyal kontrol politikaları devreye girmiş ve devlet evrensel düzeyde baskı ve güvenlik aygıtlarını daha etkili kılacak biçimde bir yeniden yapılanma sürecinden

⁵⁹ Örneğin Clinton yönetiminin Dışişleri Bakan Yardımcısı Talbott’un bu yöndeki açıklaması için bkz. *Cumhuriyet*, 6 Ekim 2001, s. 19. Ayrıca Dünya Bankası Başkanı James Wolfensohn’un benzer bir açıklaması için bkz. *Cumhuriyet*, 12 Ekim 2001, s. 13.

geçmeye başlamıştır. Yoksullaştırılan ve dışlanan kitlelerin kontrol altına alınmasına, etkisizleştirilmesine ve toplumsal muhalefetin bertaraf edilmesine yönelik bir imhacı eğilim, neoliberal küreselleşmenin başlangıcından beri doğasında vardır. Ne var ki, 11 Eylül’le birlikte açılan yeni dönem, bu imha sürecini hızlandırdığı gibi, alenileştirmiştir de. Şimdi açılan yeni dönemde, küreselleşmenin ilk 20 yıllık döneminde belirleyici olan ideolojik hegemonyanın (“küreselleşme=demokratikleşme”) tesisine ve sürdürülmesine dayalı politikalarından, asli unsurunu şiddet yöntemlerinin oluşturduğu politikalara geçilmiştir. Bunda, bir yandan 20 yıllık uygulamasının küreselleşmenin ideolojik hegemonyasını sarsıcı sonuçlarını göstermeye başlaması, diğer yandan ise bugünkü küreselleşmenin gerçek öznesi olan ABD’nin artık çok daha açık ve pervasız biçimde dünya üzerindeki hegemonyasını kurmaya doğru atığa geçmesi belirleyicidir.

11 Eylül 2001 sonrasında ilan edilen “uluslararası terörle mücadele” stratejisi, uluslararası piyasaların ve yatırımların korunmasına, siyasal rejimlerin küreselleşmenin gereklerine uyumlu kılınmasına ve gelişen toplumsal muhalefet dinamiklerinin bastırılmasına yönelmiştir; bu anlamda küreselleşmenin güvenlik stratejisidir, her güvenlik stratejisi gibi de, kontrol ve şiddet öğelerine dayanmaktadır. Bu stratejinin yeniliği, coğrafi alanının genişliğindedir: Ulus-devletler döneminin ulusal güvenlik stratejilerinden, “küresel güvenlik” stratejisine geçilmiştir. İç ve dış güvenlik tasnifine dayalı ulus-devlet döneminin güvenlik stratejileri, küreselleşmenin güvenliğini sağlamada yeterli ve anlamlı değildir. Bugünkü küreselleşme döneminde iç/dış düşman ayrımı pratikte anlamını yitirmiştir, artık düşman küresel düzeyde aranmaktadır ve “baş düşman” da küreselleşmeye tehdit olarak görülen “terörist”tir. Güvenliğin uluslararası çapta tanımlanması, bir yandan küreselleşmenin kaydettiği sıçramayı göstermekte, diğer yandan tıpkı ideologlarının küreselleşmeyi “geri dönülmez” bir süreç olarak rasyonalize etmeleri gibi, uluslararası sermayenin küreselleşme sürecini her ne pahasına olursa olsun güvenceye alma amacıyla hareket ettiğini ortaya koymaktadır. İçine girdiğimiz bu yeni aşamada uluslararası tekeller, imtiyazlarını ulus-devletlerin baskı aygıtları ve mekanizmaları aracılığıyla güvenceye alacaklardır. Kuşkusuz, küreselleşmenin ilk 20 yıllık döneminde de benzer bir amaç izlenmiştir, ancak farklılık, bu sürecin eskisinden çok daha sert, yaygın biçimde ve ulus-devletlerin yakın eşgüdümü içinde uygulamaya girmesindedir.

Küreselleşmenin 20 yıllık uygulaması, onun öznesiz bir süreç olmadığını göstermiştir. Bu özne, genel anlamıyla sermaye, daha özel olarak ise merkez sermayedir. Küreselleşmenin avantajlarından öncelikle yararlananlar da, ABD-Avrupa-Japonya ulusal temelinde yer alan çokuluslu şirketlerdir. Ancak küreselleşme, her şeyden önce ABD hegemonyacılığının güncel adıdır. ABD, ekonomik, politik ve askeri açılarından dünya liderliği vasfını, küreselleşme

sürecinde sağlamlaştırma amacını izlemektedir. ABD için küreselleşme, ulusal çıkarlarının korunması ve geliştirilmesiyle özdeşdir. Ekonomik olarak dünya piyasalarının Amerikan sermayesine açılması amacını izleyen ABD, politik ve askeri olarak da hegemonyasını dünyaya yaymayı hedeflemektedir. Askeri açıdan “süper güç” olması da, hegemonyasının dünyanın geri kalanına dayatılması için ABD’yi avantajlı kılmaktadır. Bir ABD stratejisi olan yeni “terörle mücadele” stratejisi de, gerçekte ABD’nin “ulusal güvenlik” stratejisidir, her ne kadar uluslararası bir strateji olarak ilan edilse de, nihai olarak ABD yayılmacılığına hizmet etmektedir. Güvenlik literatürüne ABD’den bir katkı olan “terörist devlet” konsepti, ABD’nin ekonomik ve stratejik açıdan önem taşıyan bölgeleri işgalini meşrulaştırmak için kurgulanmıştır. Kısacası, yeni “terörle mücadele” stratejisinin ikili bir amacı ve işlevi vardır: Birincisi, küreselleşmenin güvenliğini sağlamaktır. Bu anlamda, küreselleşme sürecine karşı çıkan her dinamik “tehdit” olarak görülmekte ve “terörist” olarak damgalanma potansiyelini taşımaktadır. Stratejinin bu çerçevedeki sonucu küresel bir sıkıyönetim düzenini gerekli kılmaktadır. İkincisi ise, “terörist devlet” argümanına dayanılarak dünyanın toprak bakımından yeniden paylaşılmasıdır. Stratejinin her iki boyutu da, öncelikle bu stratejinin kurucusu olan ABD’nin ulusal çıkarlarını korumak ve genişletmekle işlevlidir.

21. yüzyıl başında Afganistan savaşı ile gündeme giren dünya haritasını yeniden biçimlendirme girişiminin de bir evveliyatı vardır⁶⁰ ve Körfez Savaşına değin geriye uzanmaktadır. Sovyetler Birliği’nin yıkılmasının ardından Irak’a müdahale ile başlayan bu süreç, son on yıl boyunca bir yandan Birleşmiş Milletler “barış operasyonları”yla, diğer yandan NATO müdahaleleriyle sürdürülmüştür. Somali, Kamboçya, Haiti, Bosna, Kosova, Doğu Timor gibi bir dizi ülke, 90’ların askeri müdahalelerinden nasibini almıştır. Bu müdahalelerin bir kısmının sonucunda, ulusal iktidarlar yerini “uluslararası yönetimler”le değiştirmiştir. Bosna ve Kosova, kurulan yeni uluslararası vesayet yönetimlerinin tipik örnekleridir. Bu bölgelerde iktidar, NATO, Birleşmiş Milletler, IMF, AGİT gibi uluslararası örgütler arasında bölüşülmüştür. 90’larda başlayan bu yeni müdahale pratiği, uluslararası hukukta geçerli olan “müdahale yasağı” ilkesini fiilen rafa kaldırmış, “sınırların dokunulmazlığı” ilkesi kağıt üzerinde kalmıştır. Müdahalenin gerekçesi ise, 90’lı yıllar boyunca “insani” temellerde açıklanmış, 19. yüzyıl sömürgeciliğinin “insani müdahale” doktrini, 1990’larda yeniden hayat bulmuştur. Afganistan savaşının bu süreçteki rolü ise, yalnız yeni müdahale pratiğinin son halkası ve fetih sürecinin ilerleyişinin bir simgesi olmaktan ibaret değildir. Aynı zamanda söylem de değişmiştir: 90’lı yılların “insani müdahale” söylemi, “terörizmle mücadele”ye evrilmiştir. Fetih siyaseti sertleşmiş ve alenileşmeye başlamıştır.

⁶⁰ 1990’lardaki askeri müdahaleler hakkında bkz. Yasemin Özdek, *Uluslararası Politika ve İnsan Hakları, Eleştirel Bakışlar*, Öteki Yayınevi, Ankara, 2000, s. 65-130.

90'lı yıllar boyunca, emperyalist devletler bir yandan askeri müdahale pratiklerini geliştirirken, diğer yandan gelecekteki muhtemel müdahaleleri için hazırlıklarını sürdürmüşlerdir. Artan silahlanmaya, iç çatışmalara ve çatışma öncesi gerginliklere karışma olanağı veren müdahale konseptlerinin geliştirilmesi ve bölgesel yeni orduların kuruluşu eşlik etmiştir. Soğuk Savaş döneminde Batı'nın anti-komünist askeri ittifakı olarak kurulan NATO, Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ile çözülmemiş, aksine bir yeniden doğuş sürecine girmiştir. NATO'nun 1999'da kabul ettiği "yeni stratejik konsepti" müdahale alanını küreselleştirmiş, operasyona izin veren bir dizi başka kavramın yanısıra "terörizm"i de İttifak'ın güvenliğine yönelik riskler arasında saymıştır.⁶¹ Avrupa Birliği, "kriz bölgelerine acil müdahale" amacıyla Avrupa ordusunu oluşturmaya girişmiştir. Balkan devletlerine ise, Birleşmiş Milletler, AGİT, NATO veya BAB güdümünde yürütülecek operasyonlarda rol almak üzere "Güneydoğu Avrupa Çokuluslu Barış Gücü" adıyla bölgesel bir ordu kurdurulmuştur. 90'lı yıllar boyunca küresel çapta had safhaya ulaşan bu militarizmin nedeni ise, Sovyet askeri caydırıcılığının ortadan kalkmasıyla birlikte, dünyanın doğal kaynaklarının ve stratejik açıdan önem taşıyan bölgelerinin bir yeniden paylaşım dönemine girilmiş olmasıdır.

90'lı yılların askeri müdahale pratiğinin genel özelliği, emperyalist devletler arasında konsensusa dayanan "çoktarafli" müdahaleler oluşudur. ABD liderliğinde gerçekleştirilen bu müdahaleler, kimi zaman Güvenlik Konseyi'ni arkasına alarak bir Birleşmiş Milletler operasyonuna, kimi zaman da NATO müdahalesine dönüşmüştür. Her ne kadar ABD, 90'lar boyunca da bazı operasyonları için Güvenlik Konseyi'nden yetki alma ihtiyacını duymayıp "tektarafli" müdahalede bulunmaktan geri durmasa da, 90'lı yılların askeri müdahaleleri ilke olarak kolektif bir nitelik taşımıştır. Bir yandan Avrupa Birliği operasyonların bütçesini büyük ölçüde karşılamış, diğer yandan müdahaleler ertesinde kurulan uluslararası vesayet yönetimlerinde G-7 ülkeleri söz sahibi olmuştur. Ancak 90'ların sonuna doğru Avrupa'nın ABD'den bağımsız bir askeri politika izleme niyetini Avrupa ordusu girişimiyle açığa vurması, ABD'nin kendi başına harekete geçme eğilimini güçlendirmiştir. ABD'de özellikle "muhafazakâr-gerçekçi" siyasi kanadın savunduğu tektarafli müdahale seçeneği, ABD'nin soyunduğu "dünya imparatorluğu"nun bir gereği olarak dillendirilmekte ve dünyada gerçek bir çokkutuplu sistem olmadığı için çoktaraflilik da gerekli görülmemektedir.⁶²

⁶¹ Bkz. "The Alliance's Strategic Concept", (23-24 Nisan 1999), par. 24.

⁶² "Gerçek çokkutupluluğun olmadığı, onun yerine (...) bir güçler hiyerarşisinin hüküm sürdüğü bir dünyada çoktaraflilik, uluslararası krizlerde başarısızlığa mahkumdur." "Uluslararası meselelerde eşit güce sahip olmayan uluslara eşit söz hakkı vermek (yanlıştır)". Robert Kagan, "Alicenap İmparatorluk", *Foreign Policy*, (Türkiye Baskısı), Yıl 1, Sayı 2, Yaz 1998, s. 22-32.

Avrupa ordusu girişimiyle askeri açıdan ABD'den bağımsızlaşma iradesini ortaya koyan Avrupa Birliği gibi, Rusya ve Çin'in de Asya'da hegemonik bir güç merkezi olarak ortaya çıkma potansiyelini taşımaları,⁶³ 90'ların sonuna doğru çokkutuplu bir dünya sistemine evrilme olasılığını güçlendirmiştir. Oysa ABD'nin küreselleşmeden beklediği nihai amaç, Amerikan hegemonyasına dayalı tekkutuplu bir dünya sistemidir. Bu nedenle de, Avrupa ve Asya'da ABD'den bağımsız yeni güç merkezlerinin ortaya çıkması, ABD'nin dünya hegemonu olma hırsına karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu durumda ABD'nin hegemonyasını dayatmasının tek yolu, askeri üstünlüğünden geçmektedir. 11 Eylül saldırısı da, ABD'nin askeri avantajlarını daha fazla öne çıkaracağı bir dönem için zemin yaratmıştır. Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ne gerçekleştirilen saldırının ardından ABD Başkanı Bush'un savurduğu tehdit de, ABD'nin sertlik politikalarıyla dünya liderliğini koruma iradesini yansıtmıştır: “*Ya bizimlesiniz ya da teröristlerle*”. Kuşkusuz, bu tehdit ABD'nin bütün dünyaya yönelttiği bir tehdittir, ancak muhtemel bir çokkutuplu dünya sisteminin potansiyel odakları bakımından özel bir anlam taşıdığı da açıktır. Müttefikleri olmadan da küresel bir “terörist avı”na çıkacağını belli eden ABD'ye, NATO ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi beklediği desteği vermiştir: NATO ülkeleri Kuzey Atlantik İttifakı Anlaşmasının 5. maddesini ilk kez uygulayarak 11 Eylül saldırısını bütün NATO ülkelerine yapılmış bir saldırı olarak kabul edip kolektif “meşru müdafaa” amacıyla savaşa taraf olurken,⁶⁴ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi terörist eylemlere karşı “her türlü araçla” mücadeleye onay vermiştir.⁶⁵ Ne var ki, şimdilik “uluslararası anti-terör koalisyonu”nda birleşilmiş olsa da, “koalisyon ortakları” arasındaki hegemonya mücadelesinin geleceği belirsizdir ve çatışma potansiyeli henüz bitmemiştir.

ABD'nin 11 Eylül sonrasında açıkladığı Dört Yıllık Savunma Gözden Geçirme Raporundan⁶⁶ da, ABD'nin “küresel imparatorluğu”nu kurma amacıyla hareket ettiği ve dünya liderliğini paylaşma niyetinde olmadığı anlaşılmaktadır. Uluslararası deniz, hava sahalarını ve uzayı ABD'nin hakimiyet alanları olarak

⁶³ 1996 yılında Çin, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında kurulan ve Asya'da Rusya ile Çin'in kontrolünü arttıran “Şanghay Beşlisi”, çokkutuplu bir dünya düzeninin etkin bir aktörü olma potansiyeline sahip görülmüştür. Bkz. Mehmet Seyfettin Erol, “Avrasya'da Güç Mücadelesi: Şanghay Beşlisi ya da Mahşerin Beş Atlısı”, *Stratejik Analiz*, Cilt 2, Sayı 14, Haziran 2001, s. 68 vd.

⁶⁴ Bkz. Statement by the North Atlantic Council, Press Release (2001) 124, (12 Eylül 2001). Bu kararda Kuzey Atlantik Konseyi, ABD'ye yapılan saldırının dışarıdan yapılmış bir saldırı olmasının belirlenmesi halinde, NATO Anlaşmasının 5. maddesi uyarınca bu saldırının bütün İttifak ülkelerine yapılmış bir silahlı saldırı olarak kabul edilmesinde fikir birliğine varmıştır.

⁶⁵ Bkz. Security Council, Resolution 1368 (2001), (12 Eylül 2001); Resolution 1373 (2001), (28 Eylül 2001). Güvenlik Konseyi, bu kararlarında “uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden” terörist eylemlere karşı “gerekli bütün adımlarla yanıt verilmesi”ni kararlaştırmış ve devletlerin bu tür saldırılara karşı bireysel ve kolektif meşru müdafaa hakkını tanımıştır. Böylelikle Güvenlik Konseyi, 11 Eylül saldırısını bir “uluslararası barış ve güvenlik” sorunu olarak yorumlamıştır.

⁶⁶ *Quadrennial Defense Review Report*, September 30, 2001, (www.comw.org/qdr/qdr2001.pdf), (30.11.2001).

gören bu rapor, dünyanın her bölgesinde müdahaleye hazır ABD askeri bulundurmaya devam edileceğini ve kritik coğrafi alanlarda ABD güçlerinin hareket kabiliyetinin arttırılacağını açıklamaktadır. Müdahale alanı küreselleştirilirken, ABD'nin ulusal çıkarları da “küresel çıkarlar” olarak tanımlanmaktadır. Bu “savunma” raporu, gerçekte bir “saldırı” raporudur: “*Düşman bir devletin rejimini değiştirmek ya da ABD'nin stratejik amaçları karşılancaya dek yabancı bir toprağı işgal etmek*”, bu “savunma” stratejisine dahildir. Ancak düşman belli olmadığı için ve ABD yayılmacı politikalarına bahane olacak “düşman”ı yaratma ihtiyacında olduğu için, bu rapor “düşmanın kim olabileceğinden çok, nasıl savaşabileceği” üzerinde odaklanmaktadır. Bu nedenle de, potansiyel düşmanın “yapabilirlikleri”ni, “asimetrik avantajları”ni tanımlayıp yok etmek için, ABD'nin kendi “yapabilirlikleri”ni ve “asimetrik avantajları”ni genişletmesi gerekli görülmektedir. Yani, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi düşman belli (ve simetrik) değildir, şimdi düşman herkes olabilir ve tehdit her yerden gelebilir. Bu nedenle de, önemli olan potansiyel düşmanın nasıl, hangi araç ve yöntemlerle savaşacağıdır. Bu savaş yöntemlerinin geri tepmesi için de, ABD kendi savaş stratejilerini geliştirmelidir. Potansiyel düşmanın kullanması muhtemel savaş yöntemleri kurgusunun yarattığı “meşruiyet”e dayanan bu bakış açısı, doğal olarak her tür kontr-gerilla yöntemine de açıktır. Sözkonusu rapor ile bir yandan müdahaleyi kurala bağlamamak, esnek bir biçimde tanımlamak için elden gelen yapılmıştır, diğer yandan ABD'nin küresel çapta tanımladığı egemenliği için mümkün olan her yola başvurmaktan kaçınmama iradesi yansıtılmıştır. Böylece, ABD'nin 80'lerden bu yana uyguladığı “düşük yoğunluklu çatışma” yöntemlerine, açık işgalin yanısıra nükleer ve uzay silahlarıyla savaş eklenmiştir. Bir “başlangıç” olarak sunulan bu raporla açıklanan “savunma” stratejisinin Amerikan sermayesinin yayılmasıyla olan bağlantısı da açıktır: Raporda, ABD'nin “savunma” pozisyonunun korumayı amaçladığı “ulusal” ekonomik çıkarlar arasında, “*küresel ekonominin canlılığını ve üretkenliğini*”ni sağlamak ve “*anahtar piyasalara ve stratejik kaynaklara girmek*” de sayılmıştır.

Gerçekte ABD, 11 Eylül'den önce yukarıda değinilen raporda açıklanan rotaya adım adım yaklaşmıştır: “*Klasik Roma'dan veya Antik Çin'den bu yana uluslararası sistemde hiçbir güç, rakipleri üzerinde böylesine yükselmemiştir: Bugün yalnızca ABD askeri, dünyanın herhangi bir bölgesine birkaç saat içerisinde intikal edebilme imkanına sahiptir.*”⁶⁷ ABD'nin olağanüstü askeri menzili hakkındaki bu değerlendirme, 1998'de yapılmıştır. Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin devam eden askeri yatırımlarının en çarpıcı olanı ise, “Balistik Füze Savunma Programı”dır. Bir ülkenin kendisine yaklaşan nükleer füzeyi atmosfere girdiği anda yoketmesini sağlayacak olan bu proje, ABD'ye

⁶⁷ Charles William Maynes, “Emperyal Amerika'nın (ve Amerika İçin Emperyal Olmanın) Tehlikeleri”, *Foreign Policy*, (Türkiye Baskısı), Yıl 1, Sayı 2, Yaz 1998, s. 34.

karşı misilleme yapma olanağını ortadan kaldırmakta, ABD'nin hareket kabiliyetini arttırmaktadır. Füze savunma sisteminin amacı ABD'nin korunması değildir, bu sistem küresel egemenlik için, hegemonya için geliştirilmiştir.⁶⁸ 11 Eylül sonrasında ise, ABD'nin hegemonya ihtirası daha kuvvetli bir biçimde dışa vurulmaya başlamıştır. ABD'yi daha fazla tektarafli davranmaya iten bu ihtirası gerçekleştirmeye de, son seçimlerle iktidara gelen muhafazakârlar talip olmuştur. Böylece 11 Eylül ile birlikte ABD müdahaleciliğinin yeni bir evresi açılmıştır. Bu evre, 90'ların müdahale pratiğini de bir üst aşamaya sıçratmaktadır.

ABD liderliğinde uygulanan yeni müdahale sürecinin de gösterdiği, uluslararası bağımlılık ve sömürü ilişkilerinin yeniden yapılandırılmakta olduğudur. Dünya haritasını değiştirmeye yönelik yeni emperyalist siyaset, Sovyetler Birliği'nin yıkılışından bu yana, on yıldır uygulamadadır. Sömürgeciliğin yeniden yapılanma süreci ise, gerçekte 1980'lerin başlarında devreye giren neoliberal küreselleşme politikaları ile başlamıştır. Bu politikaların nihai sonucu, çevre ülkelerin merkeze transfer ettiği iktisadi artığın aşırı fazlaşması ve bağımlılık oranlarının artması olmuştur. Bu süreçte uluslararası borç sistemi derinleştirilmiş, mali ve ticari piyasalar serbestleştirilmiştir. Mali serbestlik, spekülâtif sermaye hareketlerine, krizlere, ulusal ekonomilerin manipülasyonuna ve borsaların sermaye aktarımının bir aracı olarak kullanılmasına olanak vermiştir. Ticarete serbestlik dayatmalarının yegane sonucu da, Üçüncü Dünya ekonomilerinin uluslararası pazar rekabeti içerisinde ezilmeye mahkum edilmesi ve ulusal pazarların giderek fethedilmesidir. Üçüncü Dünyanın "dışa açılması"nın bu ağır bedeline, 80'lerde başlatılan özelleştirmeler aracılığıyla stratejik önemi olan sektörlerin, verimli kamusal işletmelerin, değerli madenlerin, doğal kaynakların mülkiyetinin de uluslararası tekellere doğru el değiştirmesi eşlik etmektedir. Son 20 yıldır adım adım uygulanan ve önümüzdeki dönemde de çerçevesini muhtemelen genişletecek olan bu yeniden sömürgeleştirme programı, uluslararası mali kuruluşların gözetiminde ve denetiminde gerçekleştirilmektedir. Kredilerin yapısal uyum programlarının yerine getirilmesi koşuluyla verilmesi, ekonomisi dışa bağımlı Üçüncü Dünya devletlerinin uluslararası sermayenin programı doğrultusunda yeniden yapılanma sürecine girmesini mümkün kılmıştır. Üçüncü Dünya ulus-devletlerinin rolü yeniden tanımlanıp, uluslararası mali kuruluşların ulusal nihai kararlarda belirleyiciliği artarken, "bağımsızlık" biçimsel düzeyde bile olsa gündemden düşmüştür. İktisadi ve politik düzeylerde yaşanan bu gelişmelere, 90'lardan itibaren askeri müdahale sürecinin eşlik etmeye başlaması ise, uluslararası sermayenin kazanımlarının askeri güç aracılığıyla güvenceye alınacağı ve geliştirileceğinin habercisi olmuştur. 11 Eylül sonrasında ise, 20 yıllık küreselleşme politikalarına, doğal zenginliklere

⁶⁸ Noam Chomsky, *Amerikan Müdahaleciliği*, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 187.

ve stratejik topraklara doğrudan el konulacağı, yerli halkın mülksüzleştirileceği ve dünyanın belirli bölgelerinde siyasal iktidarların da “küreselleştirileceği” bir açılım, 90’larda olduğundan çok daha açık ve sistemli bir biçimde eşlik etmeye başlamıştır. Trend, uluslararası “barış” orduları eliyle ya da ABD’nin tektarafli müdahaleleri aracılığıyla, dünyanın ekonomik ve stratejik açıdan önem taşıyan bölgelerinde politik iktidarların da tekelleştirileceği bir doğrultuda işlemektedir. 20 yıldır içine girilen *yeniden sömürgeleştirme* -uluslararası sömürgecilik sisteminin farklı bir model içinde yeniden üretilme- sürecinin bugüne değin belirginleşen ana çerçevesi de bu unsurlardan oluşmaktadır. Kuşkusuz, bu yeniden yapılanma, klasik sömürgecilik modeline aynen bir geri dönüş anlamına gelmemektedir. Ancak yeni-sömürgecilik kavramıyla tanımlanan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında geçerli olan sömürgecilik sisteminden bir kopuşun yaşandığı da açıktır. Henüz içinden geçtiğimiz bu yeniden yapılanma süreci tamamlanmamıştır, geleceği ise bir yandan emperyalist devletlerin kendi içlerindeki egemenlik mücadelelerine, diğer yandan sistem dışı hareketlere bağlıdır.

Uluslararası alanda eşitsizliği derinleştiren ve dünya çapında zengin ve yoksul sınıflar arasındaki uçurumu açan günümüzdeki küreselleşme sürecinde zorun rolü artmıştır. Başka ifadeyle, sermayenin içine girdiği olağanüstü hızlı merkezileşme ve yoğunlaşma süreci, zorun belirleyici olduğu bir sermaye birikim modeliyle sağlanmaktadır. Yeniden sömürgeleştirmeyi sağlayan zor yöntemleri -özellikle küreselleşme sürecine ayak direyen Üçüncü Dünya devletlerine karşı- ekonomik, ticari, diplomatik, politik yaptırım ve baskıları, güç kullanma ve işgal gibi askeri yöntemleri içermektedir. Ancak, kapitalist sistemin doğası gereği, zor yöntemlerinin asıl ve nihai hedefi, mülksüzleştirilen kitlelerdir. Kuşkusuz, sınıfsal sömürünün kapitalist devlette merkezileşen politik şiddet aracılığıyla güvenceye alınması, kapitalizmin doğasında vardır ve bir kez sermaye yaratıldıktan sonra sermayenin içine girdiği sürekli merkezileşme eğilimi, zora dayalı yöntemlere devamlı başvurulmasını gerektirmiştir. Ancak farklı tarihsel dönemlerin özelliklerine göre, bu yöntemlerin yoğunluk dozu da aynı olmamıştır. Küreselleşmenin açtığı yeni dönemde ise, sermaye birikim sürecinde şiddete dayalı yöntemler ağırlık kazanırken, sermaye ile kapitalist devletin şiddeti arasındaki yapısal ilişki daha çıplaklaşmış ve dolayimsızlaşmıştır.

Sermaye birikiminde zorun belirleyici olduğu bir döneme girilmiş olması, bizi Marx’ın *ilkel birikim*⁶⁹ kavramına geri götürmektedir. İlkel birikim kavramını sermayenin ilk yaratılma süreci bağlamında kullanan Marx, bu dönemin ayırt edici özelliğini zora dayalı yöntemlerin yoğun biçimde kullanılmasında görmüştür. Kapitalist sistemin yolunu açan ilkel birikim

⁶⁹ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, (Çev. Alaattin Bilgi), 2. Bs., Sol Yayınları, Ankara, 1978, s. 729 vd.

döneminde, üretici emekçi üretim araçlarından zorla kopartılmış; özgür köylülerin topraklarına el konarak servet belli ellerde merkezileştirilmiş; böylece bir yandan ilk sermaye yaratılırken, diğer yandan mülksüzleştirilen ve topraklarından sürülen kitleler kapitalist üretim için proleterleştirilmiştir. İkel birikim döneminin belli başlı adımları olarak, ortak topraklar çalınmış, kilise malları yağmalanmış, devlet mülkü ele geçirilmiş, kısacası bu ortak ya da kamusal mülkler “başıboş bir terör havası içinde modern özel mülkiyet” konusuna haline getirilmiştir.⁷⁰ Kapitalist sistemin ilk geliştiği İngiltere’de halkın zorla mülksüzleştirildiği ikel birikim dönemi, 15. yüzyıl sonundan 18. yüzyıl sonuna kadar sürmüştür.⁷¹ Bu süreçte, sömürgeleştirme ve köleleştirme, Avrupa’da ikel birikim sürecinin önemli anları olmuştur. Devlet borçları, uluslararası bir kredi sisteminin doğuşu, modern vergilendirme sistemi ve himayecilik de, ikel birikimin sistematik bütünü içinde yer almıştır. Bu yöntemlerin bir kısmı, sömürgecilikte olduğu gibi bazen kaba kuvvete dayanmıştır, ama hepsinin ortak özelliği devlet gücünü kullanmalarıdır.

Marx’ın ikel birikim olarak adlandırdığı dönemle günümüz arasında güçlü paralellikler vardır: Kamusal malların özel mülkiyet konusuna haline getirilmesi, günümüzün özelleştirme sürecinde yinelenmektedir. İkel birikimin en güçlü kaldıraçlarından biri olan kamusal borçlanma ve uluslararası borç sistemi, tarihindeki en yoğun dönemlerinden birini çağımızda yaşamaktadır. En gerekli ihtiyaçların aşırı vergilendirilerek fiyatlarının yükseltilmesi, ticaret savaşları, uluslararası yatırım ve ticarete kayırmacılık gibi ikel birikim araçlarına günümüzde de başvurulmaktadır. Açık işgal, doğal kaynaklara el konulması ve yerli halkın mülksüzleştirilmesi gibi yöntemlerin de yakın gelecekte daha sistemli bir biçimde devreye gireceği anlaşılmaktadır. Marx’ın ikel birikim dönemi olarak ayırt ettiği dönemle günümüz arasındaki bu yakın benzerlikler, ikel birikim yöntemlerinin gündemde olduğunu göstermektedir. İlk sermayenin yaratılma sürecinde yoğun biçimde uygulanan zor yöntemlerinin bir kez uygulanmakla işlevlerinin bitmemesi, tersine çeşitli tarihsel dönemlerde farklı model ve tarzlar içinde yeniden üretilmesi ise, kapitalist üretim ilişkilerinin ve toplumsal sınıfların sürekli olarak yeniden üretilme zorunluluğundan ileri gelmektedir.

Tıpkı ilk sermayenin yaratılma döneminde olduğu gibi, günümüzün sermaye birikim süreci de yeni bir kölelik dönemini açma potansiyeline sahiptir. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, 20. yüzyılda köleliğin tasfiye edildiğine ilişkin egemen genel kanaat, bir yanılsamaya dayanmaktadır: Bugün kölelik resmi olarak yasaklanmasına rağmen, örneğin Moritanya gibi geleneksel kölelik kurumunun süregeldiği ülkeler vardır ve zamanımızda *çağdaş kölelik* olarak adlandırılan yeni kölelik biçimleri de gelişmiştir. Yeni kölelik biçimleri, kişi

⁷⁰ *A.k.*, s. 749.

⁷¹ *Bkz. a.k.*, s. 744.

üzerinde hukuksal bir mülkiyet hakkına değil, sözleşme, borç gibi başka hukuksal araçlara dayanmaktadır ya da yasadışı bir nitelik taşımaktadır. Köleliğin bu yeni biçimlerinden elde edilen kâr, eski biçimlerinden elde edilenden çok daha fazla olma eğilimindedir.⁷² Köleliğin modern biçimleri arasında, borç köleliği,⁷³ -ev hizmeti, cinsel kölelik ve sanayide istihdam amacıyla- kadın ve çocuk trafiği, kaçırılan ya da borçlandırılan çocukların silahlı çatışmalarda kullanılması, organ satışı amacıyla insan kaçakçılığı gibi bir dizi örnek yer almaktadır. Bu örnekler, dünyanın pek çok bölgesine yayılmıştır, milyonlarca insanı etkilemektedir ve son on yılda da dramatik biçimde artmıştır. En çarpıcı olanı ise, günümüzde yaşanan insan kaçakçılığının, köleleştirme amacıyla ilkel birikim döneminde yoğun biçimde uygulanan “insan hırsızlığı”na benzemesidir. Kaçırılan insanlar, aynı zamanda yasadışı üretim mekânlarında işçi olarak da kullanılmaktadır (sweatshop work).⁷⁴ Köleliğin modern biçimleri gibi, angarya da yaygınlaşmaktadır. Örneğin, topluluk hizmetleri için parasız çalışma anlamına gelen “zorunlu kamusal çalışma”, son dönemde Afrika ve Asya’da çeşitli ülkelerde gelişmeye başlamıştır.⁷⁵

Günümüzün kölelik uygulamaları marjinal düzeyde görülmemelidir. Kölelik karşıtı bir örgüt olan Anti-Slavery International’a göre, bugün dünyada 200 milyondan fazla insan çeşitli kölelik biçimlerine maruzdur.⁷⁶ Bu rakam, dünyada yaklaşık her 30 insandan birinin köleleştirildiği anlamına gelmektedir. Tıpkı kapitalist sistemin geçmiş köleleştirme pratiklerinde yaşandığı gibi, zamanımızdaki kölelik örneklerinin de, ücretli köleliğe gittikçe daha yaygın biçimde eşlik ederek ücretleri daha da geriye çekecek bir faktör olarak kullanılması muhtemeldir. Sermayenin bugün yaşadığı ekonomik kriz, ücretli kölelik koşullarının son yirmi yıllık sistemli gerileme döneminden sonra da giderek geriletilme eğilimini güçlendirmektedir. Bu bağlamda, Dünya Bankası’nın yoksulluk eşiği olarak “günde 1 dolar” gelir ölçütünü esas alması anlamlıdır ve -özellikle azgelişmiş ülkelerde ve vasıfsız emek gücü açısından- ücretleri bu düzeyde standardize etme politikasının izlendiği biçiminde yorumlanabilir. Bankanın bir “yoksulluk azaltma” aracı olarak devreye soktuğu kamusal çalışma programlarından da, Üçüncü Dünyada ücretleri mümkün olan minimum düzeye çeken, çalışma koşullarını ağırlaştıran, daha disiplinli kitlesel bir çalışma rejiminin gündeme gireceği anlaşılmaktadır.

⁷² Danny Yee’s Book Reviews: Kevin Bales, *Disposable People: New Slavery in the Global Economy*, University of California Press, 2000, (http://dannyreviews.com/h/Disposable_People.html), (28.06.2001).

⁷³ Borç köleliği (debt bondage), borcun çalışma ile ödenmesi anlamına gelmektedir. Bu kölelik biçiminin özelliği, parasız ya da az bir ücret karşılığında aralıksız çalışması, ancak borcun bir türlü bitmek bilmeyip kimi zaman nesilden nesile aktarılmasıdır. Bu kölelik türüne dünyada maruz kalan insan sayısı yaklaşık 20 milyondur ve bu uygulama Güney Asya, Afrika, Latin Amerika ve Karayipler’de görülmektedir. Bu konuda örneğin bkz. (www.antislavery.org), (28.06.2001).

⁷⁴ Bkz. International Labour Organization, *Stopping Forced Labour*, Geneva, 2001, s. vii.

⁷⁵ *A.k.*, s. 18-20.

⁷⁶ Bkz. (<http://infoplease.kids.lycos.com/spot/slavery1.html>), (28.06.2001).

İlkel birikim döneminin zor yöntemleri, kapitalist özel mülkiyetin alanını genişletmeye ve güvenliğini sağlamaya yönelmiştir. Özel mülkiyetin korunması için devlete duyulan ihtiyaç, o dönemin burjuva filozoflarınca da açıkça ifade edilmiştir.⁷⁷ Özel mülkiyetin güvenliğini sağlamada devletin öne çıkan yetkisi ise, *cezalandırma*dır. Sermayenin ilk yaratılma döneminde de devletin bu yetkisi gelişmiştir. 17. yüzyılın İngiltere’inde yaşamış olan ünlü liberal Locke, devletin mülkiyeti koruma işlevi ile cezalandırma yetkisi arasındaki bağlantıya ışık tutmaktadır: Locke’a göre cezalandırma erkinin devlete devredilmesi, mülkiyeti koruma amacından kaynaklanmaktadır.⁷⁸ Devletin kurulmasındaki nihai amaç, mülkiyet hakkının güvenliğini sağlamaktır⁷⁹ ve devlet aynı amaçla cezalandırma yetkisiyle donatılmaktadır. Marx ise, ilkel birikim döneminde devletin cezalandırma iktidarının, mülksüzleştirilen kitlelere “kanlı yasalar” eliyle nasıl uygulandığını açıklamaktadır: Mülksüz ve evsiz bırakılan, kentlere göçe zorlanan kitleler kent meydanlarına doluşan dilencilere dönüştürülmüş; serserilik, aylaklık ve dilencilik bu yasalarla “suç” sayılmış; bu “suç”u işleyenler ağır bedensel cezalara maruz bırakılmış, kendilerini ihbar edenlere köleliğe zorlanmış ve idam edilmiştir. Böylece, “*önce zorla toprakları ellerinden alınan, evlerinden atılan ve işsiz-güçsüz serseriler haline getirilen tarımsal nüfus, işte böyle kırbaçlanarak, damgalanarak, müthiş yasalar yoluyla işkence edilerek, ücret sisteminin gerektirdiği disipline (sokulmuştur)*”.⁸⁰ Modern hapisane modelleri de, bu ilkel birikim döneminin ürünleri olarak Avrupa’da 16. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır.⁸¹ Dilencilik, serserilik, aylaklık gibi suçları işleyen kitleler, hapisanelerin çalışma atölyelerine doldurulmuş, buralarda işçiliği öğrenmiş, düzenli ve disiplinli çalışmaya uyum sağlamıştır. Ortalıkta başıboş dolaşan ve dilenen herkesin “hırsız” ilan edildiği bu dönemde, hapisane nüfusu ihale usulüyle büyük çiftçilerin kullanımına sunulmuş, böylece hapisaneler yalnız kapitalist sistemin bir güvenlik kurumu olarak değil, aynı zamanda ilk proletaryanın ataları olan dilencilerin işçilere dönüştürüldüğü ve yoksulların emeğinin yoğun biçimde sömürüldüğü mekânlar olarak gelişmiştir. Kısacası, ilkel birikim döneminde devletin özel mülkiyeti koruma işlevi, “kanlı” yasalarında ve hapisane kurumunda somutlaşan şiddetli bir cezalandırma politikasını üretmiştir. Mülksüz bırakılan kitleler yalnız yoksul

⁷⁷ Örneğin, İngiltere’de kapitalist sisteme geçiş sancılarının yaşandığı zamanın düşünürü olan ve modern devlet teorisinin kurucusu sayılan Hobbes, mülkiyeti koruyacak bir zor gücünün gerekliliğini savunarak, devletin olmadığı yerde mülkiyetin de korunamayacağını belirtmiştir. Thomas Hobbes, *Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Commonwealth, Ecclesiasticall and Civil*, (Ed. Michael Oakeshott), Basil Blackwell, Oxford, 1955, s. 94.

⁷⁸ Bkz. John Locke, *The Second Treatise of Civil Government*, § 3. (Metin için bkz. John Locke, *Two Treatises of Government*, Book II, içinde, *The Works of John Locke*, Vol. V, Scientia Verlag Aalen, 1963, s. 338-485).

⁷⁹ Bkz. J. Locke, *The Second Treatise of Civil Government*, § 88.

⁸⁰ K. Marx, *a.g.e.*, s. 754.

⁸¹ Bkz. Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), 2. Bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

oldukları için cezalandırılırken, bu ceza aynı zamanda sermaye için bir birikim kaynağı olarak da kullanılmıştır.

İlkel birikim devletinin cezalandırma politikalarının tarihi, günümüzde de benzer politikalar yeniden gündeme getirildiği için önemlidir. Bu konuda yapılması gereken ilk saptama, 1980'lerden bu yana dünya çapında hapishane nüfusunda görülen olağanüstü artıştır. Bu konuda da rekor, ABD'ye aittir. ABD hapishanelerindeki nüfus, son 20 yılda yaklaşık dört kat artarak iki milyonu aşmıştır. Mahkum nüfusundaki artış eğilimi, dünyanın her bölgesinde görülmektedir. Bu sürecin bir nedeni işsiz ve yoksul bırakılan kitlelerin suça itilmesi ise, ikinci ve daha önemli nedeni hapse atılmayı kolaylaştıran ve ağırlaştırılan yeni ceza yasalarıdır. 1980'lerden itibaren dünya çapında uygulamaya sokulan yoksullaştırma politikalarına, cezalandırma politikalarındaki sertleşme eğilimi eşlik etmektedir. Artık kamusal yatırımların yükseldiği tek sektör, cezalandırma sektörüdür. Üstelik, tıpkı ilkel birikim devletinin hapishaneleri sermayenin kullanımına açması gibi, günümüzün hapishane endüstrisi de devlet ve özel sektör işbirliğiyle geliştirilmektedir. Hapishane endüstrisinde özel sektörün oynadığı rollerden biri özelleştirilen ya da yeni açılan özel hapishanelerin işletmecisi olmaktır, diğeri ise aşırı ucuz mahkum emeğini kullanmaktır. Son on yıldır bir yandan dünyada mantar gibi çoğalan yeni "cezalandırma şirketleri" özel hapishaneleri işletmeye, diğeri yandan ünlü çokuluslu şirketler üretimlerini hapishanelere kaydırmaya başlamıştır. İlkel birikim devletinin hapishane modeline geri dönüş anlamına gelen bu yeni cezalandırma politikası küreselleşme sürecindedir. ABD'nin "ceza reform" modelini izleyen bir dizi devlet, hapishaneleri özelleştirmiş ve mahkum emeğini özel şirketlerin kullanımına açmıştır. Özetle, 90'lı yıllarda ceza politikaları, bir yandan yoksulları kontrol altına almaya yönelirken, diğeri yandan tıpkı ilkel birikim döneminde olduğu gibi, cezadan kâr sağlama amacı ile de bütünleşmiştir.⁸²

İçinde yaşadığımız dönemde kapitalist devlet, bir yeniden yapılanma sürecinden geçmektedir. Bu sürecin ana doğrultusu, devletin saf *güvenlik* amacına yönelmesi ve cezalandırma iktidarının güçlenmesidir. Sosyal devlet modelinin yerini, evrensel düzeyde bir "ceza devleti" modeli almaya adaydır. Sosyal devletin tasfiyesiyle birlikte, ordu, polis, istihbarat örgütleri, paramiliter güçler ve hapishaneler gibi devletin baskı ve güvenlik aygıtları ağırlığını arttırmıştır. Bu aygıtlar, toplum üzerindeki kontrol ve baskı işlevlerini derinleştirecek biçimde bir yeniden yapılanma dönemine girmiştir. Örneğin, bazı Üçüncü Dünya ülkelerinde ordunun rolü değişmiştir. Latin Amerika'da olduğu gibi, askeri diktatörlükler biçimsel düzeyde tasfiye edilmekle birlikte,

⁸² Ayrıntı için bkz. Yasemin Özdek, "Küreselleşme Sürecinde Ceza Politikalarındaki Dönüşümler", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 33, Sayı 4, Aralık 2000, s. 21-48.

askerin rolü azalmamış, tersine ordu iktidarını toplumsal alana yaymıştır.⁸³ Siyasal iktidarların dışa bağımlılığının artmasına paralel olarak, ordu “dış güvenlik” misyonunun yerine “iç güvenliğe” odaklanmış ve “suç”a karşı düzeni, hukuku ve mülkiyet haklarını koruma rolünü benimsemiştir. Bir yandan yoksulluk ve gelir eşitsizliği derinleşirken “suç” olgusunun patlaması, diğer yandan sistemin güvenlik ihtiyacı, siyasal rejimlerin baskıcı özünü kuvvetlendirmiştir. Yoksulluğun keskinleşmesiyle toplumsal yaşamdaki çözülmeye paralel olarak şiddet gündelik sıradan bir olguya dönüşürken,⁸⁴ askerin ve polisin toplumsal alandaki ağırlığı artmıştır. Ordu ve polisin yeniden yapılanmasını beraberinde getiren bu süreçte, Latin Amerika’da polis kısmen orduya bağlanmaya başlamış, askeri yargının alanı ise sivilleri de kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Değişimin bir başka önemli boyutu ise, devletin sermayenin güvenliğini doğrudan görev alanına dahil etmeye başlamasıdır. Örneğin, Kolombiya Hükümeti 1996’da özel bir petrol şirketi ile imzaladığı sözleşmeyle savaş olasılığına karşı bu şirketin mülkiyetini koruma yükümlülüğünü üstlenmiştir. Kısacası, Latin Amerika örneğinde de görüldüğü gibi, artık ulusal ordular için “iç düşman” önem kazanmıştır. Bazen “suç”, bazen “terör”de ifadesini bulan bu düşman tanımı, ortak bir “mülkiyetin güvenliğini koruma” amacına yönelmiştir ve küreselleşmiştir.

Sermaye birikim sürecinde zora dayalı yöntemlerin yoğunlaştığı dönemlerde, yoksullaştırılan kitlelerin şiddetinin de artması ve yayılması kaçınılmazdır. Ezilenlerin öfkesinin bir boyutu, özel alanda şiddet suçlarının artışında kendini göstermektedir. Diğer boyutu ise, siyasal eylem alanında yankısını bulmaktadır. Avrupa’nın ilkel birikim tarihi de, kanlı bir biçimde bastırılan köylü isyanlarını doğurmuştur: Efendilerinin otlaklarını ellerinden almalarına; topluluğa ait çayır, arazi ve ormanları kendi üzerlerine geçirmelerine; orman ürünlerini artık değerinin iki katına satın almak ve işledikleri toprakları kiralamak zorunda bırakılmalarına; gaspedilen alanlarda avlanmalarının yasaklanmasına, vb. karşı isyan başlatmıştır, 16. yüzyılda Alman köylüleri. İstedikleri “*dulların, yetim ve öksüzlerin mallarının alçakça ellerinden alınmaması ve talan edilmemesi*”dir.⁸⁵ Çağımızda yaşasalar, herhalde “terörist” ilan edileceklerdi! Kuşkusuz, tarihte pek çok toplumsal

⁸³ Bu konuda bkz. A. W. Pereira & D. E. Davis, “New Patterns of Militarized Violence and Coercion in the Americas”, *Latin American Perspectives*, Vol. 27, No. 2, March 2000, s. 3-17; L. F. Oliver Costilla, “The Reconstitution of Power and Democracy in the Age of Capital Globalization”, *Latin American Perspectives*, Vol. 27, No. 1, January 2000, s. 82-104.

⁸⁴ Latin Amerika’da şiddet suçları 1980’lerin sonlarından itibaren tırmanışa geçmiştir. Örneğin, cinayet oranları Kolombiya’da 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başında her 100.000 kişiye 20.5 oranında iken, 1980’lerin sonu ve 1990’ların başında 89.5’e yükselmiştir. Aynı dönemde bu oran, Brezilya’da 11.5’ten 19.7’ye; Meksika’da 11.5’ten 19.7’ye; Venezuela’da 11.7’den 15.2’ye; Trinidad ve Tobago’da 2.1’den 12.6’ya; Peru’da 2.4’ten 11.5’e; Panama’da 2.1’den 10.9’a; Ekvador’da 6.4’ten 10.3’e yükselmiştir. Bkz. A. W. Pereira & D. E. Davis, *a.g.m.*, dipnot 1.

⁸⁵ “Köylülerin 12 Maddesi” (1525). Metin için bkz. Janko Musulin (Der.), *Hürriyet Bildirgeleri*, (Çev. Necmi Zeka), Belge Yayınları, İstanbul, 1983, s. 26-29.

ayaklanmanın izlediği bu insani ve mütevazı talepler, ezilenlerin hiçbir zaman yıkıcı ve insanlıkdışı şiddete başvurmadıkları anlamına gelmez. Burada kilit nokta, ezilenlerin öfkesinin kaynaklandığı nedenlerdir. Bu nedenler, sermayenin kârı arttıkça, cüretinin artmasında ve kâr hırsı ile cinayetten, barbarlıktan ve en vahşi terör yöntemlerinden kaçınmamasında aranmalıdır.⁸⁶ Sermayenin şiddetinin karşıtlarını yaratmayacağını düşünmek ise, tarih bilincine aykırıdır.

Ezenlerin insanlıkdışı şiddet yöntemlerine ezilenler tarafından da kimi zaman başvurulması, baskıcıların şiddetinin baskı görenler arasında da şiddeti yeşertmesinin, baskıcıların barbarlıklarının baskı görenleri de barbarlaştırmasının bir ürünüdür, her ne kadar ezenlerin topyekûn terörünün yanında ezilenlerin terörü pek hafif kalsa da. Ancak egemenliği için gerekirse vahşetten kaçınmamak sermayenin yasadır, öyle ise bu kısır döngüyü kırmak için ezilenlerin kendi direnme etiğini geliştirmelerinden başka yol yoktur. 11 Eylül saldırısı ve Filistin'deki intihar eylemleri gibi, tipik reaksiyoner ve yıkıcı özellik taşıyan, suçsuz insanları hedef alan siyasal eylemlerin kaynaklandığı nedenler haklı bir temel üzerinde dursa da, bu haklı temel eylemin biçimini ve kendisini meşrulaştırmaya yetmez. Neoliberal küreselleşmenin saldırısının büyüklüğü de, karşı-şiddetin insan hakları bakımından sorun oluşturan ve tartışılması gereken boyutlarının gözardı edilmesini haklı kılmaz. Zorbalığın olduğu yerde başkaldırının ve baskıya karşı direnme hakkının meşru bir temeli vardır, bu temel insan onurunu korumaktır. Ancak ezilenler, kurucu bir ahlaki kriteri olmayan, ezenlerin barbar yöntemlerinden ayıramamış siyasal eylemlerini ezenlerin barbarlığına dayanarak meşrulaştıramaz. Baskıcıların en vahşi şiddet yöntemlerini kullanmaları onların suçudur, ezilenlerin ölçütü ezenlerin ahlakı olamaz. Ezilenlerin siyasal eyleminin toplumsal değişimde yaratıcı ve olumlu bir rol oynayabilmesi, eylemin yalnız nedeninin değil, kendisinin ve biçiminin de meşruiyetinin olmasını ve ahlaki bir sorumluluk taşıyabilmesini gerektirir.

Görüldüğü gibi, 20 yıllık küreselleşme politikaları yalnız yoksulluğu değil, şiddeti de küreselleştirmiştir; ortak yapısal nedenlerden beslenen şiddetin farklı biçimlerinin yayılmasına ve küresel bir sistem oluşturmasına yol açmıştır. Sermayenin zora dayalı birikim süreci -ve ona bağlı olarak, emperyalizmin uluslararası savaşları, kapitalist devletin evrensel düzeyde artan şiddeti-, bu küresel şiddet sisteminin ana kaynağı ve asli unsurudur. 20. yüzyılın sonunda devreye giren küreselleşme sürecinin yoksulluk gibi şiddeti de küreselleştiren sonuçları ise, insan haklarının topyekûn bir saldırıyla karşı karşıya olması demektir. Kuşkusuz, dünya düzeninin giderek güçlenen bir yoksulluk ve şiddet

⁸⁶ "Yeterli kâr olunca sermayeye bir cesaret gelir. Güvenli bir yüzde 10 kâr ile her yerde çalışmaya razıdır; kesin yüzde 20 iştahını kabartır; yüzde 50 küstahlaştırır; yüzde 100 bütün insani yasaları ayaklar altına alır; yüzde 300 kâr ile sahibini astırma olasılığı olsa bile, işlemeyeceği cinayet, atılmayacağı tehlike yoktur." T. J. Dunning'den aktaran, K. Marx, *a.g.e.*, s. 779, dipnot 67.

sistemi olarak karakterize oluşu, en başta bu küresel adaletsiz sistemi değiştirmeye yönelik mücadele olanakları olmak üzere, içinde yaşadığımız tarihsel aşamanın farklı boyutları açısından da tanımlanma ihtiyacını doğurmaktadır. Ancak bu boyutların incelenmesi, bir başka çalışmanın konusudur. Bu çalışmanın sınırlı çerçevesi içinde, aşağıda son olarak küreselleşme politikalarının insan haklarına dair etkileri üzerinde durulacak ve günümüzün insan hakları alanındaki egemen genel eğilimleri belirlenmeye çalışılacaktır.

21. Yüzyıl Başında İnsan Hakları Üzerine Bir Değerlendirme

1980'lerde gündeme giren neoliberal küreselleşmenin 20 yıllık bilançosunda insan haklarına düşen pay, sistemli bir gerilemeden başka bir şey değildir. İronik olan, bu fiili gerilemeye rağmen, son 20 yıldır insan hakları söyleminin tarihte benzeri görülmedik biçimde yükselmesidir. Küreselleşme sürecine "insani" bir yüz kazandırma ihtiyacı "insan hakları" söyleminden karşılanmış; bir yandan eski sosyalist ülkelerin kapitalizme geçişi "özgürlüğe yeniden dönüş", diğer yandan Üçüncü Dünyaya yapısal uyum programlarının empoze edilişi "demokratikleşme" retoriğiyle meşrulaştırılmıştır. İnsan hakları söyleminin popülerleştiği bu sürecin gerçek sonucu, 20 yıldır insan haklarının sistematik biçimde altının oyulmasıdır: Liberalizmin yeniden doğuşuyla sosyal devlet döneminde gelişen sosyal, ekonomik ve kültürel haklar yoksayılmış; 1970'lerden itibaren Bağlantısızlar Hareketinin öncülüğünde uluslararası gündeme giren çevre, barış, kalkınma, self-determinasyon, insanlığın ortak mirasından eşit biçimde yararlanma gibi halkların hakları gündemden silinmiştir. Küreselleşme ideolojisi, insan hakları kavramından, gerçekte onun klasik liberal çerçevesine bir geri dönüşü anlamıştır. Bu çerçeve, kişisel ve siyasal haklarda ifadesini bulmaktadır, ancak onun da merkezinde özel mülkiyet hakkı yatmaktadır.

Son on yıl boyunca insan hakları söylemi, emperyalizmin yeni müdahaleciliğinin temel meşruiyet dayanağı olarak kullanılmıştır. Bir yandan 90'ların askeri müdahaleleri "insani" gerekçelere dayandırılmış, diğer yandan az gelişmiş ülkelere açılan krediler "insan hakları" koşuluna bağlanmıştır. Borçların kimi insan hakları reformlarının yerine getirilmesi karşılığında verilmesi, borç batağına saplanan Üçüncü Dünya hükümetlerinin manipülasyonunu sağlamıştır. Empoze edilen insan hakları reformları, insan haklarının bugüne değin gelişen tarihsel birikimi içinde seçmeci biçimde yalnız bazı kişisel ve siyasal hakları temel almıştır. Bu reformlarla Üçüncü Dünya devletleri liberal ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırılırken, İkinci Dünyada özel mülkiyet hakkı yeniden tesis edilmiştir. Eski sosyalist ülkelerde

“insan hakları” reformlarının yegane ürünü, toplumsal mülkiyetin özelleştirilmesi ve kamulaştırılan mülklerin eski sahiplerine iadesi olmuştur.⁸⁷

90’lı yıllar boyunca insan hakları, uluslararası mali kurumların ilgi alanına girmiş ve bu kurumların az gelişmiş ülkelere uyguladıkları politikaların bileşenlerinden birini oluşturmuştur. Bu durumun başlıca nedeni, Üçüncü Dünya devletlerinin uyum programlarıyla yeniden yapılanma sürecine sokulmalarının ve uluslararası sermayenin Üçüncü Dünyaya yönlendireceği yatırımlar için güvenli ve istikrarlı bir siyasal düzen arayışının, “insan hakları” ve “hukuk devleti” retoriği altında sunulmasıdır. Artık sermayenin işleyeceği hukuksal iklimi biçimlendirmekten ve güvenliğini sağlamaktan başka rol biçilmeyen Üçüncü Dünya devletlerine, insan hakları ve hukuk devleti için baskılar arttırılmıştır. Hukuk devletinden anlaşılan ise, sermayenin uluslararası düzeyde akışını kolaylaştıracak, yatırımlarını güvenceye alacak, imtiyazlarını koruyacak bir hukuk sistemidir: “Sözleşmeler uygulanmalı, mülkiyet hakları korunmalı, yabancı ve yerli yatırımcılar yatırımlarının yasal teminatlarına güven duymalıdır.”⁸⁸ Bu sözler, 90’lı yıllarda “insan hakları”nı da misyon alanına alan Dünya Bankası tarafından hukuk reformlarının amaçları bağlamında dile getirilmektedir. Sosyal ve ekonomik hakları da ihmal etmeyen Bankanın bu haklara bakışı ise, “yoksullukla mücadele” stratejileriyle bütünleştirilmiş; sosyal ve ekonomik haklar “yoksulluğu azaltma” stratejileri doğrultusunda Üçüncü Dünyadaki yeniden yapılanma bağlamına yerleştirilmiştir.⁸⁹ Böylece Banka, 90’lı yıllar boyunca geliştirdiği “yoksullukla mücadele” stratejilerine, “insan hakları” söylemini de eklemiştir. “Yoksullukla mücadele” adına yoksullarla mücadeleyi gündemine alan Bankanın “insan hakları” söyleminden ise, mülkiyet haklarını anlamak gerekecektir. Dünya Bankası Başkanı’nın sözlerinde de insan hakları, mülkiyet haklarının yanında bir aksesuara indirgenmiştir: “İnsan ve mülkiyet haklarını korumadan ve kapsamlı bir yasal çerçeve olmadan adil kalkınma mümkün değildir. Bir hükümet, mülkiyetin, sözleşmenin, çalışmanın, iflasın, ticari yasaların, kişisel hak yasalarının ve kapsamlı bir hukuk sisteminin diğer unsurlarının etkili bir sistemini güvenceye almalıdır.”⁹⁰

⁸⁷ Slovenya’da olduğu gibi, sosyalizmden kapitalizme geçen bazı ülkelerde ise “demokratikleşme”, yalnız kapitalist mülkiyet biçimini değil, feodal mülkiyeti de geri getirmiştir. 1990’da “insan haklarını ihlal ettiği için” Yugoslavya’dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Slovenya’da “insan hakları” reformlarından en büyük kazanç sağlayanlar arasında eskiden en büyük mülkiyet sahiplerinden biri olan ve geniş ormanlar ve topraklar üzerindeki mülkiyet hakkına yeniden kavuşan Roma Katolik Kilisesi gelmektedir. Bkz. Sergej Flere, “Human Rights and the Ideology of Capitalist Globalization: A View from Slovenia”, *Monthly Review*, Vol. 52/8, January 2001, s. 56.

⁸⁸ World Bank, *Development and Human Rights: The Role of the World Bank*, U.S.A., 1998, s. 15.

⁸⁹ “Dünya Bankası için insan haklarını korumak ve ilerletmek, dünyanın en yoksullarına yoksulluktan kurtulmaları için yardım etmek demektir.” *A.k.*, s. 30.

⁹⁰ J. D. Wolfensohn, *A Proposal for A Comprehensive Development Framework*, s. 6.

90'lı yıllarda izlenen insan hakları politikaları, kapitalizmin doğuş sürecinde burjuvazinin taleplerini ifade eden sözleşme özgürlüğü, ticaret özgürlüğü, rekabet özgürlüğü, yatırım özgürlüğü gibi özgürlükleri yeniden "insan hakları" gündemine taşımıştır. Bu özgürlüklerin her ne kadar 20. yüzyılın uluslararası insan hakları hukukunda özel bir yeri olmasa da, bu özgürlükleri doğuran ana hak mülkiyet hakkı, insan hakkı mertebesini korumuştur. Günümüzde insan haklarına eklenme eğiliminde olan patent hakkı gibi yeni mülkiyet hakları da bu "özel mülkiyet insan hakkı"ndan türetilmektedir. Kısacası, son yıllarda insan hakları söyleminin yükseltilmesinden asıl murad, özel mülkiyet haklarıdır; çalışanların ve halkların hakları geriletirken, sermayenin özgürlükleri geliştirilmektedir. İçinde bulunduğumuz süreçte insan hakları söyleminin yükselmesi de, kapitalizmin ilk geliştiği dönemlerde insan hakları sloganının yükselmesine benzemektedir. Nasıl ki Avrupa'da burjuva devrimleri, tarihi insan hakları belgelerini doğurmuş ve burjuvazi iktidar mücadelesini aynı zamanda insan hakları mücadelesi olarak sunmuşsa, günümüzün neoliberal küreselleşme süreci de klasik liberal insan hakları ideolojisine bir geri dönüşü beraberinde getirmiştir. Bugün de insan haklarından, tıpkı o dönemlerde olduğu gibi, sermayenin özgürlükleri anlaşılmalıdır. Avrupa'da kapitalist sistemin doğuş sürecinde burjuva aydınları, insan haklarından kapitalist bir sistemde ne anlaşılması gerektiğini de açıkça ifade etmişlerdir. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da gelişen "doğal haklar" doktrini, "yaşam, özgürlük ve mülkiyet" sloganını benimsemiştir. Bu haklar, burjuva bireyinin haklarıdır. Ancak bütün hakları doğuran ana hak, mülkiyet hakkıdır; yaşam ve özgürlük de, Locke'un dediği gibi, mülkiyetin öğeleridir.⁹¹ Feodal mülkiyet ilişkilerinden kapitalist mülkiyet ilişkilerine geçiş sürecinde birey, bedeni ve emeği üzerinde de "mülkiyet hakkı"na sahip sayılmıştır. Özel mülkiyet hakkının bu biçimde formülasyonu ise, can güvenliği ve özgürlük haklarını bireyin bedeni üzerindeki mülkiyet hakkından türetmiş; emeğin metalaştırılmasını da, bireyin emeği üzerindeki mülkiyet hakkına dayandırmıştır. Özetle, mülkiyet hakkı modern insan hakları teorisinin doğuşundan beri insan haklarının merkezi ögesidir ve burjuva aydınları bu olgunun farkındadır. Kapitalist dünyada 20. yüzyılda yaşanan gelişmeler de, insan haklarının özel mülkiyet hakkının belirleyiciliğine dayalı doğasını özde değiştirmemiştir. Sosyal devlet döneminde mülkiyetin "kamu yararı" amacıyla sınırlandırılması ile görece törpülenen özel mülkiyet hakkı, 21. yüzyıl başında ise zincirlerinden boşanmıştır.

Neoliberal küreselleşmenin insan hakları ideolojisinin esas olarak kişisel ve siyasal haklar kategorisini anlaması da, bu kategoride yer alan bütün hak ve özgürlüklerin saygı görmesinin amaçlandığı yanılısamasına yol açmamalıdır. İşkence, kölelik, angarya, ayrımcılık yasakları; yaşam, adil yargılanma, kişisel güvenlik gibi en temel haklar, ne kapitalizmin gelişme döneminde güvence

⁹¹ J. Locke, *The Second Treatise of Civil Government*, § 123.

bulmuştur, ne de günümüzde korunmaktadır. 80'lerden itibaren dünyada esen "demokratikleşme" rüzgarlarına, gerçekte bu hak ve özgürlüklerin devasa ihlalleri eşlik etmiştir. Kitlesele ayrımcılık, dışlanma, soykırım, silahlanma, savaş gibi şiddetin birbirini destekleyen farklı biçimleri küreselleşmiştir ve yoksullaştırmaya yeni bir "imhacılık"⁹² eğilimi eşlik etmektedir. 11 Eylül saldırısından sonra uygulamaya giren "terörle mücadele" sürecinde ise, küreselleşmenin totaliter eğilimleri daha açık görünürlük kazanmaya başlamıştır. Şimdi insan hakları bir yandan uluslararası savaş, diğer yandan ulusal düzeylerde olağanüstü hal yönetimlerinin tehdidi altındadır. Son 20 yıldır insan haklarının, söylem düzeyinde de olsa yaşadığı altın çağın sonuna geldiği anlaşılmaktadır. "Uluslararası terörle mücadele" sürecinin liderleri ABD ve İngiltere'de çıkarılan yeni hukuksal düzenlemeler, Kuzeydeki yeni olağanüstü hal düzeninin ilk habercileridir.⁹³ Güneyli ülkelerin de benzer uygulamaları yürürlüğe sokarak bu sürece eklenmeleri beklenmelidir.⁹⁴ 11 Eylül 2001 sonrasında ABD'nin gizli servisine suikast yetkisi verdiğini açıklamasından, yeni bir yargısız infazlar ve kayıplar döneminin açılacağı anlaşılmaktadır. Son dönemde işkenceyi savunan görüşlerin cüretle ortaya atılışı ise, belki de, Hitler döneminden sonra işkencenin de yeniden yasallaştırılacağı bir sürece kapı aralamaktadır.⁹⁵

21. yüzyıl başında insan haklarına yönelik tehditler bu şiddetli düzeyine erişirken, hükümetlerarası örgütlerin insan haklarını koruma sistemleri de sermayenin doğrudan egemenliği altına girme eğilimindedir. Birleşmiş Milletler'in 90'lı yıllar boyunca devam eden sermayeye açılma sürecinin⁹⁶ bir ürünü olarak ortaya çıkan *Global Compact* (Küresel Sözleşme), bu eğilimin bir

⁹² Bkz. Etienne Balibar, "Bir Zulüm Topografyasının Anahatları: Küresel Şiddet Çağında Yurttaşlık ve Sivillik", *Toplum ve Bilim*, Sayı 87, Kış 2000/2001, s. 28-43, özellikle s. 37.

⁹³ ABD Başkanı Bush'un 11 Eylül saldırısından sonra imzaladığı bir idari emir ile, "uluslararası terörizmle" bağlantılı olduğundan kuşku edilen ABD vatandaşı olmayan kişilerin özel askeri komisyonlarca yargılanmalarına izin verilmiştir. Bu komisyonlar yargı makamı değildir ve yargılanan kişilerin temyiz hakkı yoktur. Bu karar, hem adil yargılanma hakkını ihlal etmekte, hem de ırkçı bir boyut taşımaktadır (www.amnestyusa.org/news/2001/usa11152001.html, 19.11.2001). İngiltere Hükümeti ise, 13 Kasım 2001'de Anti-Terörizm, Suç ve Güvenlik Yasa Tasarısını yayınlamıştır. Bu tasarı, "uluslararası terörist olduğundan ve ulusal güvenliği tehdit ettiğinden kuşku edilen" kişilerin süresiz olarak gözetim altına alınmasına izin vermektedir. İngiltere, ayrıca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 15. maddesi uyarınca, Sözleşmenin 5 (1) maddesini askıya almıştır (www.amnestyusa.org/news/2001/uk11162001.html, 19.11.2001). Kanada ve Almanya'da da, terörle mücadele konusunda yeni yasal düzenlemeler çıkarıldığını eklemek gerekir.

⁹⁴ Türkiye'deki son anayasa değişikliği ile "terör suçları"nın idam cezası kapsamında bırakılması, bu eğilimin bir göstergesidir (4709 sayılı ve 3.10.2001 tarihli Kanun, m. 15. *Resmi Gazete*, 17 Ekim 2001, Sayı 24556, Mükerrer). Bu konuda bir başka örnek, Hindistan Hükümetinin Ekim 2001'de açıklanan Terörizmi Önleme Yasa Tasarısıdır. Uluslararası Af Örgütü'ne göre, bu tasarı işkenceyi kolaylaştırmakta, sanığın savunma hakkını, masumluk karinesini ve temyiz hakkını ihlal etmekte, ayrıca düşünce özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğünü tehdit etmektedir (www.amnestyusa.org/news/2001/india12182001.html, 9.1.2002).

⁹⁵ Nitekim İsrail Parlamentosu, eleştirilenlerce işkence olarak tanımlanan sorgulama taktiklerine izin veren bir yasayı kabul etmiştir. Bkz. "İsrail İşkenceyi Yasallaştırdı", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 2002, s. 9.

⁹⁶ Bkz. Kenny Bruno and Joshua Karliner, "Tangled up in Blue: Corporate Partnerships at the United Nations", s. 10-11, (www.corpwatch.org/trac/globalization/un/tangled.htm), (13.10.2000).

yansımasıdır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Davos'daki 1999 Dünya Ekonomik Forumu'nda dünyanın önde gelen sermaye liderlerini "küresel piyasaya insani bir yüz vermek için" harekete geçmeye çağırmasıyla birlikte, Birleşmiş Milletler hızla şirket çıkarlarıyla bütünleşmeye başlamıştır. Temmuz 2000'de Genel Sekreter, Birleşmiş Milletler'in bütün organlarını özel sektör ile *ortaklık* (partnership) kurmaya çağırılmış ve -BP, Shell, Nike gibi- 50 çokuluslu şirket Global Compact'a katılmıştır. Çevre, emek ve insan hakları konularında şirketlerin uymaları gereken dokuz temel ilkeyi⁹⁷ içeren Global Compact, asıl olarak *şirket yurttaşlığı* (corporate citizenship) fikri üzerinde temellenmekte ve bu fikri pratiğe geçirmeyi amaçlamaktadır.⁹⁸

Birleşmiş Milletler'in şirketler ile ortaklığının özel sektörün sosyal sorumluluklarını geliştireceği iddia edilmektedir, ancak bu ortaklığın asıl sonucu Birleşmiş Milletler'in özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesidir. Ulusal düzeylerde hükümetlerin özel sektör ile ortaklık kurmaya başlamalarına paralel biçimde, hükümetlerarası örgütlerin de şirketleşmesi anlamına gelen bu dönüşüm, Birleşmiş Milletler'in misyonunda köklü bir değişim yaratmaktadır: Artık Birleşmiş Milletler, insan hakları, barış gibi ideallerin değil, sermaye değerlerinin "ortağı"dır; mal ve hizmet satan herhangi bir sermaye kuruluşu gibi şirketleşmiştir. Üstelik, Birleşmiş Milletler'in ortaklık kurduğu şirketler, emek, çevre ve insan hakları ihlalcilerinin kendileridir. Bu şirketler, icraatlarını bundan böyle birer "Birleşmiş Milletler ortağı" olarak sürdürecektir ve Birleşmiş Milletler'in logosunu kullanabileceklerdir. 2002 yılına kadar, 100 büyük çokuluslu şirket ile diğer 1.000 şirket Global Compact'a kaydedilmiştir. ILO,⁹⁹ UNEP, OHCHR, Global Compact'a taraftır. UNDP, WHO, UNESCO gibi Birleşmiş Milletler organları da, şirketler ile spesifik ortaklık ilişkilerini kurmaya ve yürütmeye başlamıştır.¹⁰⁰ Sermaye liderleri ile diyalog geliştirme sürecinde aktif olan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri'nin insan haklarını "şirket yurttaşlığı" için merkezi önemde gören ifadelerinde¹⁰¹ ise, insan haklarının hükümetlerarası insan hakları organları nezdindeki yeni anlamı yansıtmaktadır.

'Global Compact' ile birlikte, şirketlerin insan hakları, emek ve çevre değerlerine saygı göstereceği beklentisine kapılmak yersizdir. Nitekim Global Compact, yalnız şirketlerin izleyecekleri standartları belirlemekte, bu

⁹⁷ Bu ilkeler, şirketlerin kendi etki alanları içinde insan haklarını korumaları; çalışanların (örgütlenme hakkı, toplu sözleşme hakkı, zorla çalıştırma yasağı, çocuk emeğini istismar yasağı, ayrımcılık yasağı gibi) haklarına saygılı olmaları; çevreye karşı sorumlu davranmaları ve çevre dostu teknolojiler kullanmalarına yöneliktir.

⁹⁸ Bkz. (www.unglobalcompact.org/un/gc/unweb.nsf/webprintview/WhatItIs.htm), (19.11.2001).

⁹⁹ Bkz. (www.ilo.org/public/english/bureau/exrel/partners/globalcompact.htm), (23.11.2001).

¹⁰⁰ Birleşmiş Milletler organlarının şirketlerle kurduğu ortaklık ilişkilerinin bir listesi için bkz. (www.corpwatch.org/trac/globalization/un/partnershiplist.html), (23.11.2001).

¹⁰¹ Preface by Mary Robinson, *Business and Human Rights: A Progress Report*, (www.unhcr.ch/business.htm), (19.11.2001).

standartlara uyulup uyulmadığını denetleyecek bir izleme ve kontrol mekanizması getirmemektedir. Bu tür bir kontrol mekanizmasının kurulmasına yönelik girişimler ise, ABD tarafından engellenmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun bağımsız üyelerden oluşan Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu'nun çokuluslu şirketler ve insan hakları konusunda kurduğu bir çalışma grubu, şirketlerin insan hakları konusunda uymaları gereken davranış kurallarının bir tasarısını oluşturmuş ve bu kuralların hukuksal açıdan bağlayıcı olmasını, şirketlerin izlenmesini ve sorumlu tutulmalarını kararlaştırmıştır. Alt Komisyon'un şirketlerin çıkarlarına aykırı düşecek raporlar yayınlayıp kararlar almasına ABD'nin yanıtı ise manidardır: ABD, Alt Komisyon'un feshedilmesi için Birleşmiş Milletler'e çağrıda bulunmuştur.¹⁰² Bu durum, bir yandan ABD'nin sermaye çıkarları ile nasıl bütünleştiğini sergilerken, diğer yandan şirketlerin Global Compact'ta yer alan ilkeleri uygulamayacaklarını, Birleşmiş Milletler ortaklığından da yalnız kendi çıkarları için yararlanacaklarını göstermektedir. Şirketlerin Global Compact'tan sağlayacakları yararlar ise çok boyutludur: Bir yandan emek, insan hakları ve çevre değerlerini koruma konusundaki tescilli kötü imajlarını temizlemekte, diğer yandan Birleşmiş Milletler üzerindeki hegemonyalarını güçlendirmektedirler. Bu dönüşümlerin Birleşmiş Milletler'e etkisi ise yalnız özelleşmesinden ibaret değildir, bu örgüt aynı zamanda gelecek için öngörülen “şirket yurttaşlığı”nın tesisine aracılık etme sürecine girmiştir.

90'lı yıllar boyunca bir yandan özelleşmeye başlayan Birleşmiş Milletler'de, diğer yandan yoksulluğu bir insan hakları sorunu olarak ele alan bir yaklaşım da gelişmiştir. Dünya çapında artan yoksulluk, Birleşmiş Milletler'in insan hakları gündemine de taşınmış ve bu konuda bir dizi bildiri, karar ve rapor yayınlanmıştır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda (Viyana, 1993) aşırı yoksulluk ve toplumsal dışlanmanın insan onurunu ihlal ettiği görüşü kabul edilmiştir.¹⁰³ 1996'da ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, “İnsan Hakları ve Aşırı Yoksulluk” başlığı altında bir karar alarak, aşırı yoksulluğun insan haklarından tam ve etkin yararlanmayı engellediğini ve bazı durumlarda yaşam hakkına tehdit oluşturduğunu belirlemiştir.¹⁰⁴ Yoksulluk sorununu Birleşmiş Milletler'in insan hakları gündemine dahil eden bu gibi örnekler, Birleşmiş Milletler'in aynı zamanda sermayenin çıkarları ile de bütünleşme sürecine girdiği dikkate alındığında, ilk bakışta bir paradoks gibi görünmektedir. Ne var ki, Dünya Bankası'nın da gerçekte yoksulluğu arttıracak yeni stratejilerini “yoksullukla mücadele” adıyla

¹⁰² K. Bruno and J. Karliner, *a.g.k.*, s. 13.

¹⁰³ Vienna Declaration and Programme of Action, par. 25.

¹⁰⁴ Resolution 51/97 (12 December 1996). Metin için bkz. *Yearbook of the United Nations*, Vol. 50, 1996, s. 650.

sunması gibi, Birleşmiş Milletler'in insan hakları gündemine giren "yoksulluk bir insan hakları ihlalidir" yaklaşımı da, eğer bir paradoks değilse, son analizde yeni "yoksullukla mücadele" stratejilerine "insan hakları" söylemiyle meşruiyet kazandırmaktadır. Bir yandan sermaye çıkarları ile bütünleşip dünyanın bir avuç şirketinin yörüngesine girerken, öte yandan resmi belgelerde biçimsel olarak "yoksullara insan hakları" bahşetmenin hiçbir inandırıcılığı yoktur. Eğer yoksulluk bir insan hakları ihlali ise, bu ihlali derinleştirecek değil, ortadan kaldıracak samimi politikaların geliştirilmesi ve uygulanması gereklidir. Kuşkusuz, Birleşmiş Milletler'in içinde tümüyle homojenleşmiş bir politik tutumdan söz etmek gerçekçi olmaz. Bu örgüte üye olan devletler, farklı çıkarların politikasını gütmektedir. Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler'de de sermayenin ideolojik üstünlüğü tartışmasızdır. Yoksulluk sorununu gündeme alan bir dizi belgenin, aynı zamanda "serbest" piyasa kurallarına iman etmesi, bu durumun bir göstergesidir. Bu "serbest", dizginlerinden kurtarılmış piyasa, bugünkü yoksulluğun da temel nedenidir. Yoksulluğu ortaya çıkaran nedenlere değinmeksizin onu bir sorun olarak insan hakları gündemine taşıyan girişimlerin ise, iyiniyetli olsa bile, sermayenin sözde "yoksullukla mücadele" stratejilerine eklenmesi ve onun ideolojik hegemonyası altında ezilmesi kaçınılmazdır.

Görüldüğü üzere, insan hakları alanında Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, çokuluslu şirketler, ABD gibi müdahillerin aktif olarak yer aldığı bir ideolojik mücadele süreci yaşanmaktadır. İnsan hakları alanındaki bugünkü söz ve politikalar da onların egemenliği altındadır. Yoksullar bu söz ve politikaların şimdilik yalnız nesnelere sahiptir. Yoksulların insan haklarının gerçek taşıyıcıları olabilmeleri ise, kendi haklarını kendilerinin formüle etmelerinden, toplumsal hak mücadelelerini yükseltmelerinden, böylece mağdurluktan özne kimliğine evrilmelerinden geçmektedir. Bu mücadele süreci içinde ancak, insan haklarının da gerçekten geliştirilmesinin kanalı açılabilir ve insan hakları Ortaçağ'dan bu yana değişmeyen kaderi "imtiyazlara" indirgenmekten kurtulabilir. Yoksulların insan haklarını geliştirmek gibi, insan haklarını imtiyazlara indirgenmekten kurtarmanın yolu da, insan haklarını özel mülkiyet hakkının egemenliğinden kurtarmaktan geçmektedir.

Sonuç

1980'lerde gündeme giren neoliberal küreselleşme politikalarının ilk 20 yıllık uygulama dönemi, iki ana sonuç üretmiştir: Birincisi, gelir bölüşümündeki adaletsizliğin dünya çapında artması ve toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik ve çelişkilerin derinleşmesidir. Küreselleşme sürecinde sermayenin giderek daha az ellerde toplanması, mülksüz, işsiz ve geçim araçlarından yoksun bırakılan kitlelerin çoğaltılarak yaşam koşullarının daha da ağırlaştırılması pahasına gerçekleştirilmiştir. Sermaye birikim sürecinin doğasında yatan

zenginliğin merkezileşmesi ile yoksulluğun yayılması arasındaki bu ters orantı, toplumsal sınıfların evrensel düzeyde yeniden üretildiğine; sermaye sınıfının daralmasına karşılık, emeğinden başka geçim aracı olmayan kesimlerin genişlediğine; yani Kuzeyden Güneye bir *yeniden proleterleştirme* sürecinin yaşandığına işaret eder. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı ikinci sonuç ise, uluslararası bağımlılık ve sömürü ilişkilerinin derinleştirilmesidir. Bu ise, küreselleşmenin bağımlı ülkelerin halkları için bir anlamı daha olduğunu; bunun uluslararası bağımlılık ve sömürü ilişkilerinin yeniden yapılandırılması demek olduğunu; küreselleşmenin aynı zamanda bir *yeniden sömürgeleştirme* süreci olduğunu ortaya koyar. Küreselleşmenin bu her iki sonucu da, onun bir sermaye stratejisi olmasıyla ve emperyalist bir karakter taşımasıyla bağlantılıdır.

İlk 20 yıllık uygulama döneminden sonra, 2000’li yıllara doğru ilan edilen yeni stratejiler ise, küreselleşmenin ikinci evresinin açıldığını haber veriyor. İçine girdiğimiz bu yeni evreyi, iki strateji karakterize ediyor: “Yoksullukla mücadele” ve “terörle mücadele”. Her iki stratejinin dili ve sunuluş biçimi de, egemen politikaların meşruiyet ihtiyacını karşılamaya yönelmekle birlikte, bu stratejilerin bir analizinden toplumsal sınıflar ve halklar arasındaki eşitsizliği önümüzdeki dönemde daha da derinleştirecek bir programın yürürlüğe konulduğu anlaşılıyor.

Üçüncü Dünyada “kalkınma” ve “yoksulluğu azaltma” adıyla ilan edilen yeni strateji, küreselleşmenin ilk 20 yıllık dönemi boyunca gündemde olan neoliberal iktisadi politikalarından bir kopuşu değil, tersine bu politikaların uygulamadaki eksikliklerinin tamamlanmasını ve kurumsallaştırılmasını öngörüyor. Yeni stratejinin kılavuz ilkelerini, yerelleşmenin güçlendirilmesi, özelleştirmenin alanının daha da genişletilmesi ve uluslararası sermayenin kendi içinde eşgüdümünün sağlanarak daha merkezi politikalar doğrultusunda hareket edilmesi oluşturuyor. İçine girilen bu yeni süreçte, ilk 20 yıl boyunca Üçüncü Dünyada yapısal uyum programları aracılığıyla büyük ölçüde tasfiye edilen kalkınmacı devlet modelinin yerine, hükümetlerarası kuruluşların ve şirketlerin daha doğrudan söz sahibi olacakları yeni bir sistemin kurulması amaçlanıyor. “Kalkınma” ve “yoksulluğu azaltma”, bu sürece meşruiyet kazandırmak için geliştirilmiş retoriklerdir. Bu stratejilerin bir bileşeni, özel sektörün hükümetlerin “ortağı” sıfatıyla siyasal iktidarlar üzerinde doğrudan etki sahibi olması, yani şirketlerin siyasal iktidarları da paylaşmaya başlamasıdır; diğeri ise az gelişmiş ülkelerin ulusal stratejilerinin de artık doğrudan uluslararası mali kuruluşlar tarafından biçimlendirilerek ulusal karar ve yetki mekanizmalarının işlevsizleştirilme sürecinin derinleştirilmesidir. Üçüncü Dünyada yeni bir “kalkınma” dönemi olarak sunulan bu sürecin İkinci Dünya Savaşı sonrasında gündeme giren eski kalkınma süreçlerinden en önemli farklarından biri, Üçüncü Dünyada iktisadi bir önemi olan bütün sektörlerin yönetiminin fiilen hükümetlerin alanından çıkartılarak doğrudan uluslararası sermayeye devridir.

Bu anlamda, 1945 sonrasında Üçüncü Dünyada devletin ekonomiye müdahalesinin asıl olduğu ve piyasanın büyümesini düzenleme sorumluluğunun da devlete yüklendiği modelden kopuş sürecinin ilerletilmesi sözkonusudur. Üçüncü Dünya halkları ile merkez sermaye arasındaki bağımlılık ilişkilerine daha doğrudan bir nitelik kazandırması amaçlanan bu süreç bizatihi Üçüncü Dünya siyasal iktidarları aracılığıyla sağlandığından, Üçüncü Dünya devletlerinin rolünün önemsizleştiği söylenemez, ancak yeni program doğrultusunda bu rolün yeniden tanımlandığı da açıktır.

1980'lerden günümüze değin Üçüncü Dünya ülkelerine uluslararası mali kuruluşlarca dayatılan yapısal uyum programları, yeni "kalkınma" ve "yoksulluğu azaltma" stratejileri için zemin hazırlamıştır. Az gelişmiş ülkelerin iktisadi sektörlerinin ve kamusal hizmet alanlarının çökertilmiş olması, şimdi bu mal ve hizmet sektörlerinin uluslararası sermayeye yatırım alanı olarak açılmasını mümkün kılmaktadır. Üçüncü Dünya devletlerinin çekildiği "kalkınma" alanı, küresel piyasaya dahil edilmektedir ve yoksulluğu ortaya çıkaran gerçek aktörler, şimdi "yoksulluğu azaltma" misyonuyla sahneye çıkmaktadırlar. Strateji, az gelişmiş ülkelerin kâr getirebilecek bütün kamusal sektörlerinin özelleştirilerek uluslararası sermayeye terkedilmesini ve eğitim, sağlık, yol, ulaşım, iletişim gibi bir dizi yaşamsal ihtiyaç alanında halkların uluslararası sermayeye bağımlı kılınmasını hedeflemektedir. Dünya ekonomisinde durgunluğun hüküm sürdüğü günümüzde merkez sermayenin birikimleri için yeni kârlı yatırım alanları açması bakımından bu stratejinin taşıdığı iktisadi önem açıktır. Ancak, siyasal boyutu daha önemsiz değildir: Küreselleşme ideolojisinin ulus-devletleri "küresel egemen"e tabi "yerel otoriteler" olarak kurgulayan yeni egemenlik açılımının, uluslararası sistemin örgütlenişini de yeniden yapılandırabilecek bu strateji eliyle pratiğe geçirilmesi olasıdır.

"Kalkınma" ve "yoksulluğu azaltma" adıyla sunulan strateji, küreselleşmenin yeni bir düzenleme aşamasına girildiğini göstermektedir. Bu düzenlemenin bir boyutu, sermaye içi ilişkilerin düzenlenmesidir: Üçüncü Dünya sektörlerinin bir plan içinde, merkezileşmiş politikalar aracılığıyla, hükümetlerarası örgütlerin yönetiminde, eşgüdümle paylaşılması sözkonusudur. Düzenlemenin ikinci boyutu, Üçüncü Dünya devletleri ile uluslararası sermaye arasındaki ilişkilerin yeni bir sistem içine alınmasıdır. Bu boyut, rolleri yeniden tanımlanan Üçüncü Dünya devletlerinin hükümetlerarası organların kurallarına ve disiplinine tabi kılınmasını ve siyasal karar alma süreçlerine şirketlerin "ortak" edilmesini içermektedir. Düzenlemenin üçüncü ve en önemli boyutu ise, emek gücünün öngörülen yeni sömürü sisteminin disiplinine sokulmasıdır. Üçüncü Dünyada "yoksulluğu azaltma" adına gündeme getirilen çalışma programları, bu sürecin görünen ilk halkalarından biridir. Bu programlar aracılığıyla yürürlüğe giren Üçüncü Dünya emek piyasalarını yeniden

düzenleme stratejisi, gerçekte kitlesel bir proleterleştirme süreci olarak işleme potansiyeline sahiptir. Tarihte yaşanmış eski proleterleştirme süreçleri de, dilenciler üreten mülksüzleştirme ve yoksullaştırma evrelerinden sonra, kitlelerin kapitalist üretimin ücret düzeninin gerektirdiği disipline sokulmaları için zorla çalıştırma programlarının gündeme getirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Üçüncü Dünya ülkelerinde sözde istihdamı arttıracak ve yoksulluğu azaltacak kamusal çalışma programları, özellikle bu ülkelerde tarımın çökertilmesiyle geçim araçlarından koparılan kırsal nüfusun işçileştirilmesinde önemli rol oynamaya adaydır. Emek gücünün yeniden düzenleme sürecinin görünen bir başka önemli aracı, Asya ve Afrika’da yayılmakta olan zorunlu çalışma programlarıdır. Bu programlar, Üçüncü Dünyada angaryanın geri gelmekte olduğuna işaret etmektedir. Ancak, zorla çalıştırmanın yalnız Üçüncü Dünya ile sınırlı kalmayacağını da göstergeleri vardır. Bunlardan biri, Kuzeyli ülkelerden dünyaya yayılan mahkum emeğinin sömürsüdür. Yeni emek sömürü sisteminin günümüzdeki en şiddetli aracı da, silahlı gardiyan nezaretinde mahkumları işçileştiren hapishanelerdeki çalışma programlarıdır. Ayrıca, hapishaneler dışında, cezanın bedava “kamu hizmeti” gördürülmesi yoluyla çektilmesi uygulaması da Kuzeyden Güneye yayılmaktadır. İnsan kaçakçılığının artmasından, kaçırılan insanların Kuzeyli ve Güneyli ülkelerde, içinde çokuluslu şirketlerin de yer aldığı yasadışı üretim mekânlarında çalıştırılmasından ise, sermayenin emek gücünü yeniden düzenleme sürecinin çağdaş kölelik biçimlerini de geliştirebilecek bir açılıma sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu göstergeler, emeğinden başka geçim aracı olmayan geniş kitleler için bugünkü küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği yeniden proleterleştirme programının, sömürü oranlarını en zorba yöntemlerle yoğunlaştırmayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

Emeğin sömürü şiddetini daha da derinleştirecek bir stratejinin ipuçları, sermayenin kâr oranlarını artı-değer oranında keskin bir artış sayesinde yükseltmeye yöneldiğinin delilleridir. Gerçekte, bugüne ve yakın geleceğe ilişkin belirlenen yeni stratejiler gibi, neoliberal küreselleşmenin ilk 20 yıllık politikaları da kâr oranlarını arttırmaya, sermayenin 20. yüzyılda içine girdiği ikinci büyük bunalımı aşmaya yönelmiştir. Dünya kapitalizminin ulusal kapitalizmlerin bir toplamı olmaktan çıkması ve her ülkeyi potansiyel pazar olarak gören, kendi hareketliliğine engel tanımayan ve özerkliklerini gittikçe geliştiren şirketlerin oluşturduğu bir sisteme doğru dönüşmesi de, 1970’lerde başlayan dünya kapitalizminin güncel bunalımından bir çıkış arayışıdır. Geçici canlanmalara rağmen sürmekte olan bu büyük bunalımın halen aşılamamış oluşu, 20 yıldır işçi sınıfının haklarının adım adım geriletilmesinden sonra da, sermayeyi artı-değer oranlarını daha da arttırmaya zorlamaktadır. Son dönemde mali piyasaların hızla daralması ve mali genişleme döneminin sona ermeye yüz tutmasıyla da, sermaye mali piyasalardan “gerçek piyasalara” doğru dönüş

eğilimine girmiştir.¹⁰⁵ Mali piyasalara göre mal ve hizmet piyasalarını daha öne çıkaran bu eğilim, üretim için emek gücünün, hammadde ve doğal kaynakların; yatırım ve ticaret için de piyasaların genişletilmesinin önemini arttırmaktadır. Üçüncü Dünyada “kalkınma” adına, şirketler için -altyapı ve sosyal hizmetler gibi- yeni kârlı yatırım alanları yaratacak, uluslararası ticareti geliştirecek, talebi arttıracak, emeği daha da ucuzlatacak politikaların yürürlüğe konulmasını ve bunalım içinde önem kazanan doğal kaynaklar ve topraklar için askeri işgallerin devreye girmesini de bu bağlamda anlamlandırmak mümkün görünmektedir.

Küreselleşmenin önümüzdeki dönem politikalarının ikinci ayağı olan ve 11 Eylül 2001 sonrasında uygulamaya giren “terörle mücadele” stratejisi de, dünyanın cazip görünen piyasalarının, doğal kaynaklarının ve topraklarının işgalini amaçlaması anlamında, yeniden sömürgeleştirme programının bir parçasıdır. Ve aynı zamanda küresel yoksullaştırmaya karşı biriken toplumsal tepkilerin bastırılması, toplumun korku ve şiddetle kontrol altına alınması için “düşman” yaratma ihtiyacından kaynaklanan bu stratejinin, küresel bir despotluk rejimini beraberinde getirme olasılığı da oldukça yüksektir.

1990’ların sonlarında şekillenmeye başlayan, 2000’lerin başlarında uygulamaya giren küreselleşmenin yeni dönem politikalarının geleceğini ise, iki dinamik belirleyecektir: Birincisi, emperyalist devletlerin kendi içlerindeki egemenlik mücadeleleridir. 11 Eylül öncesinde çokkutuplu bir dünya sisteminin muhtemel odakları olarak ortaya çıkmaya başlayan Avrupa ile Asya’daki güç merkezleri, her ne kadar 11 Eylül sonrasında “uluslararası anti-terör koalisyonu”nda birleşmiş ve ABD’nin küresel fetih siyasetine destek vermiş olsalar da, emperyalist devletler arasındaki çatışma potansiyeli bitmediği gibi, önümüzdeki dönemde daha güçlü bir biçimde suyüzüne çıkma olasılığı vardır. 11 Eylül ile birlikte açılan dönem, aynı zamanda emperyalistler arasında bir paylaşım sürecini de başlatmıştır. Bu paylaşım sürecinin alabileceği biçimleri tarih gösterecektir.

Küreselleşmenin gelecek dönem için belirlenen politikalarının başarısını etkileyecek ikinci faktör ise, yoksullaştırmaya karşı gelişebilecek toplumsal muhalefet hareketleridir. Bu hareketlerin en belirgin nüveleri, kendini şimdilik bir yandan milliyetçilik ve siyasal İslam kulvarında, diğer yandan küreselleşme karşıtı anti-kapitalist harekette göstermektedir. Milliyetçi ve dinsel siyasal akımların küresel yoksullaştırmaya gerçekten karşı durabilecek bir kapasiteye sahip olamayacağı açıktır, tersine geçmiş 20 yıllık dönemde olduğu gibi, yeni dönem için belirlenen politikalar da yoksulların biriken hoşnutsuzluğunun etnik milliyetçi ve dinsel kanallarda tüketilmesini teşvik etmektedir. Küreselleşme karşıtı anti-kapitalist hareketin ise, Seattle’dan itibaren küreselleşmenin

¹⁰⁵ Bkz. Ergin Yıldızoğlu, “Kolonyalizm Yine Gündemde”, *Cumhuriyet*, 15 Ekim 2001; “ABD’nin İkinci Hamlesi”, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 2001.

ideolojik hegemonyasını sarsıcı etkilerde bulunmuş olması gibi, gelecek için de toplumsal direniş umudunu yaşatması bakımından önemli, simgesel bir moral etkisi vardır. Ancak, küreselleşmenin başarısını ve geleceğini etkileyebilecek asıl faktör, insanlık tarihinde açılan bu yeni barbarlık dönemine karşı yoksul sınıfların alternatif bir programla kendilerini ortaya koyabilecekleri kitlesel direnişleridir. Henüz bu tür bir toplumsal muhalefet odağı kendini ciddi bir biçimde gösteremese de, küreselleşmenin mevcut biçimi onun tohumlarını bizatihi atmıştır. Dünya sisteminde emperyalistlerin yaşattığı çalkantılardan alternatiflerinin de çıkabildiğini ise, tarih kanıtlamıştır.

Mayıs 2002